

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDAN ARAP EDEBİYATINA YAPILAN BAZI KATKILAR

SOME CONTRIBUTIONS TO ARABIC LITERATURE FROM 17TH CENTURY
ISTANBUL

Orhan İYİŞENYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı
oiyisenyurek@erbakan.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9544-2781

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7513493>

Geliş Tarihi / Received: 04 Ekim 2022 / 04 October 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Kasım 2022 / 17 November 2022

Yayın Tarihi / Published: 20 Ocak 2023 / 20 January 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak – Bahar 2023/ January-Spring 2023

Cilt / Volume: 9, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 344-373.

Cite as / Atıf: İyışenyürek, Orhan. “17. Yüzyıl İstanbul’undan Arap Edebiyatına Yapılan Bazı Katkılar” [Some Contributions to Arabic Literature From 17th Century Istanbul]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International Journal of Islamic Studies, 9/1 (Ocak/January 2023), 344-373.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OpenAIRE **TRİZİN** OPEN ACCESS

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Bu çalışmada 17. yy.'da İstanbul ve çevresinde Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde yetişip Arapçaya ve Arap edebiyatına katkı sunan yirmi iki adet âlim ve edebiyatçıdan söz edilmektedir. Bu âlim ve edebiyatçılar hakkında bilgi verilecek, varsa eserleri zikredilip şiirlerinden ya da edebi nesirlerinden örnekler verilecektir. Bu durum söz konusu dönemde İstanbul merkezli yetişen aydın zümrenin Arap diline verdiği katkının durumu hakkında genel bir bakış açısı ortaya koyacaktır. İstanbul'un ilmî bir merkez olarak canlılığını koruduğu o dönemde eğitim kurumlarında Arapça ve belağatı temel ders olarak okutulmuştur. Bu kurumlardan yetişen ilmî kadrolar, eserler ortaya koyarak Arapçayı desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti Arap coğrafyasına hâkim olduğu için İstanbul'dan tayin edilen resmî görevliler sayesinde, Arap aydın sınıfı ile sürekli temas halinde olmuştur. Başkent ve yakın çevresinde yetişen bu kadroların çoğunlukla Arap olmaması konuyu daha da önemli hale getirmektedir. Yaygın kanaat, Anadolu merkezli âlimlerin Arapçanın gramerine yoğunlaştıkları yönündedir. Ancak az veya çok Arap edebiyatına katkıda bulunan şair ve edebiyatçıların varlığı da göz ardı edilmemelidir. Bu tür çalışmaların, Arapçanın ve Arap edebiyatının Osmanlı dönemindeki gelişmesi ya da gerilemesi ile ilgili Arap âlemi tarafından yapılan tartışmalar kapsamında değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Medreselerde usta-çırak ilişkisi içerisinde gayet kaliteli bir eğitim alan ulemâ sınıfına ait bu âlim ve edebiyatçıların ortaya koydukları mensur eserler dönemin anlayışına uygun olarak yazılmış sanatlı nesirlerdir. Nesirler genelde icazetnameler, takrizler veya dîbâceler için yazılmıştır. Kullanılan dil, edebi ve metin içi kafiyelidir. Şiirler ise geleneksel Arap edebiyatına uygun olarak aruz kalıpları ile söylenmiş ve Arap şiirinde genel olarak işlenen methiye, gazel, tasvir vs. temalardan oluşmuştur. Tahmis ve tanzim gibi nazım şekilleri de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Arap Edebiyatı, 17. Yüzyıl İstanbul, Muhammed Emin el-Muhıbbî, *Nefhatü'r-Reyhâne* ve *reşhatü tılâ'i'l-hâne*.

Abstract

In this study, twenty-two scholars and men of letters who grew up in the Ottoman education and training system in and around Istanbul in the 17th century and contributed to Arabic and Arabic literature are mentioned. These are Qāḍī-'askar Qāf-zāde Fayḍ Allāh b. Aḥmed (died 1020/1611), Güzelce Rüstem Pasha-zāde Hüseyn Ḥasībī Efendī (d. 1023/1614), Taşköpri-zāde Kemāleddīn Efendī (d. 1030/1621), Khōca-zāde Es'ad Efendī (d. 1034/1625), Ghanīzāde Meḥmed Nādirī (d. 1036/1627), Veysī (d. 1037/1628), 'Alī Rizāī (d. 1039/1630), 'Azmi-zāde Muştafā Ḥāletī (d. 1040/1631), Akhī-zāde Hüseyn Efendī (d. 1043/1634), Shaykhī Seyyid Meḥmed Allāme Efendī (d. 1044/1635), Nev'izāde 'Atā'ī (died. 1045/1635), Nev'izāde 'Atā'ī 's son Meḥmed, Mantıkī Aḥmed Efendī (d. 1045/1635), Zekeriyā-zāde Yaḥyā Efendī (d. 1053/ 1644), Bahā'ī Meḥmed Efendī (d. 1064/1654), Abū Sa'īd Meḥmed Efendī (d. 1072/1662), Abd al-Laṭīf Unsī (d. 1075/1664), Meḥmed 'İşmetī (d. 1076/1665), Ibn Sa'dī Seyyid 'Abdallāh b. Sayfallāh al-Kostantīnī (d. 1079/1669), Qocaḥusām-zāde 'Abd al-Raḥmān Efendī (d. 1081/1670), 'İzzetī Meḥmed Efendī (d. 1092/1681) and 'Abd al-Bāqī 'Arif Efendī (d. 1125/1713). Information about these scholars and men of letters will be given, if any, their works will be mentioned and examples from their poems or literary prose will be given. This situation will reveal a general point of view about the contribution of the intellectual group who grew up in Istanbul in the said period to the Arabic language. The interest shown to Arabic from a non-geographical center where Arabs live has led to the development of this language and its transfer to geographies far from the environment where it is spoken. At that time, when Istanbul preserved its vitality as a scientific center, Arabic and rhetoric were taught as a basic course in educational institutions. Scientific staff from these institutions supported the Arabic language by producing works. Since the Ottoman Empire dominated the Arab geography, it was in constant contact with the Arab intellectual class, thanks to the officials appointed from Istanbul. The fact that these cadres who grew up in the capital and its surroundings are mostly not Arabs makes the issue even more important. The common opinion is that Anatolian-based scholars concentrated on the grammar of Arabic. However, the existence of poets and writers who contributed more or less to Arabic literature should not be ignored. It is thought that such studies can be evaluated within the scope of the

discussions made by the Arab world about the development or decline of Arabic and Arabic literature in the Ottoman period. The main sources providing information about poets and men of letters who lived in that period are Muḥammad Amīn al-Muḥibbī's (d. 1111/1699) *Nafḥat al-Rayḥāne ve raṣḥat ṭilā'ī'l-ḥāne* and *Ḥulāṣat al-eṣer fī a'yān al-ḳarn al-ḥādiye 'aṣar*, Nev'izāde 'Aṭā'ī's (d. 1045/1635) *Ḥadāiḳ al-ḥaḳāiḳ fī tekmilet al-ṣaḳāiḳ*, *Veḳā'i' al-fudalā* by Shaykhī Meḥmed Efendī (d. 1144/1731) *Sicill-i 'Osmānī* by Meḥmed Süreyyā (d. 1845-1909) and *Osmanlı Müellifleri* by Bursalı Meḥmed Ṭāhir (d. 1861-1925) are the works named. In these works, although information is given about the literati, especially in al-Muḥibbī's works, verse and prose examples of their literary works belonging to the field of Arabic literature are presented.

Keywords: Arabic, Arabic Literature, 17th Century Istanbul, Muḥammad Amīn al-Muḥibbī, *Nafḥat al-Rayḥāne ve raṣḥat ṭilā'ī'l-ḥāne*.

Extended Abstract

In this study, twenty-two scholars and men of letters who grew up in the Ottoman education and training system in and around Istanbul in the 17th century and contributed to Arabic and Arabic literature are mentioned. These are Qāḏī-'askar Qāf-zāde Fayḍ Allāh b. Aḥmed (died 1020/1611), Güzelce Rüstem Pasha-zāde Hüseyin Ḥasībī Efendī (d. 1023/1614), Taşköpri-zāde Kemāleddīn Efendī (d. 1030/1621), Khōca-zāde Es'ad Efendī (d. 1034/1625), Ghanizāde Meḥmed Nādirī (d. 1036/1627), Veysī (d. 1037/1628), 'Alī Rizāī (d. 1039/1630), 'Azmī-zāde Muṣṭafā Ḥāletī (d. 1040/1631), Akhī-zāde Hüseyin Efendī (d. 1043/1634), Shaykhī Seyyid Meḥmed Allāme Efendī (d. 1044/1635), Nev'izāde 'Aṭā'ī (died. 1045/1635), Nev'izāde 'Aṭā'ī's son Meḥmed, Mantıḳī Aḥmed Efendī (d. 1045/1635), Zekerıyyā-zāde Yaḥyā Efendī (d. 1053/1644), Bahā'ī Meḥmed Efendī (d. 1064/1654), Abū Sa'īd Meḥmed Efendī (d. 1072/1662), Abd al-Laṭīf Unsī (d. 1075/1664), Meḥmed 'İşmetī (d. 1076/1665), Ibn Sa'dī Seyyid 'Abdallāh b. Sayfallāh al-Kostantīnī (d. 1079/1669), Qocaḥusām-zāde 'Abd al-Raḥmān Efendī (d. 1081/1670), 'İzzetī Meḥmed Efendī (d. 1092/1681) and 'Abd al-Bāqī 'Ārif Efendī (d. 1125/1713). Information about these scholars and men of letters will be given, if any, their works will be mentioned and examples from their poems or literary prose will be given. This situation will reveal a general point of view about the contribution of the intellectual group who grew up in Istanbul in the said period to the Arabic language. The interest shown to Arabic from a non-geographical center where Arabs live has led to the development of this language and its transfer to geographies far from the environment where it is spoken. At that time, when Istanbul preserved its vitality as a scientific center, Arabic and rhetoric were taught as a basic course in educational institutions. Scientific staff from these institutions supported the Arabic language by producing works. Since the Ottoman Empire dominated the Arab geography, it was in constant contact with the Arab intellectual class, thanks to the officials appointed from Istanbul. The fact that these cadres who grew up in the capital and its surroundings are mostly not Arabs makes the issue even more important. The common opinion is that Anatolian-based scholars concentrated on the grammar of Arabic. However, the existence of poets and writers who contributed more or less to Arabic literature should not be ignored. It is thought that such studies can be evaluated within the scope of the discussions made by the Arab world about the development or decline of Arabic and Arabic literature in the Ottoman period. The main sources providing information about poets and men of letters who lived in that period are Muḥammad Amīn al-Muḥibbī's (d. 1111/1699) *Nafḥat al-Rayḥāne ve raṣḥat ṭilā'ī'l-ḥāne* and *Ḥulāṣat al-eṣer fī a'yān al-ḳarn al-ḥādiye 'aṣar*, Nev'izāde 'Aṭā'ī's (d. 1045/1635) *Ḥadāiḳ al-ḥaḳāiḳ fī tekmilet al-ṣaḳāiḳ*, *Veḳā'i' al-fudalā* by Shaykhī Meḥmed Efendī (d. 1144/1731) *Sicill-i 'Osmānī* by Meḥmed Süreyyā (d. 1845-1909) and *Osmanlı Müellifleri* by Bursalı Meḥmed Ṭāhir (d. 1861-1925) are the works named. In these works, although information is given about the literati, especially in al-Muḥibbī's works, verse and prose examples of their literary works belonging to the field of Arabic literature are presented. It has been seen that there were poets and literary figures who produced works in the field of Arabic literature in the time period covered in this study. What draws attention in the upbringing of these poets and writers, in

which brief information is given about their lives, is to graduate from the madrasah and to receive a mulazemet from a teacher, usually a qāđī-‘askar or shaykh al-Islām. Later, it was seen that they took charge in scientific positions such as mudarris, qāđī, qāđī-‘askar and shaykh al-Islām. In this sense, it is seen that the Ottoman madrasah system was very successful in the education of Arabic and Arabic literature. It is a fact that many qualified scientists are trained from this system. It would be appropriate to mention the name of a scholarly and politically successful and respected shaykh al-Islām like Khōca Sa‘d al-Dīn, as he trained various scholars from his generation and students. It is noteworthy that the majority of them served in important Arab cities such as Aleppo, Damascus, Cairo, and Mecca, especially when they were appointed judges. In the places they went, they were in mutual communication with Arab poets and writers in terms of science and literature, and this had a positive effect on their development. The Arab people were also pleased with them, some of them such as ‘Azmī-zāde Muřtafā Hāletī and Qocaħusām-zāde ‘Abd al-Raħmān Efendī inspired the poets and many praises were written about them. The fact that an Arab writer like al-Muħibbī included poets and writers who grew up in and around Istanbul in his works, made some of them students, and talked about them with contempt is another proof of the importance given to Arabic literature in these lands.

Giriş

Arap olmayan milletlerin Arapçaya ilgi göstermelerin temel sebebi, hiç şüphesiz, İslam dini ve buna bağlı olarak başta Kur'ân olmak üzere dinin temel kaynaklarını anlama çabasıdır. Türkler Müslüman olduktan sonra ilk olarak Arapçanın gramerini, belâğatını ve edebiyatını öğrenmeye çalışmışlar ve bu konuda önemli eserler ortaya koymuşlardır. Osmanlı dönemine gelindiğinde aynı çalışmalar hız kesmeden devam etmiş, eğitim sisteminde Arapça ve Arapça ile ilgili ilimler temel ve öncelikli dersler olarak okutulmuştur. Arapça bir iletişim dili olarak öğretilmekten daha ziyade bir ilim dili olarak medreselerde yerini almış, bu durum asırlar boyu değişmeden devam etmiştir. Osmanlı devleti Arapların yaşadığı coğrafyaya da hâkim olduğu için siyasi ve kültürel açıdan Araplarla sürekli iletişim halinde olmuştur.

Osmanlı ilim çevresinin ürettiği çalışmalar genelde Arapçanın sarfı, nahvi ve belâğatı ile ilgili şerh, haşiye ve talik çalışmalarıdır. Bu tür çalışmalar ilim çevreleri tarafından mevcut eserlerin daha anlaşılır hale getirilip kolaylaştırılması amacına matuf görünmektedir. Bununla birlikte telif eserler de kaleme alınmıştır. Arap edebiyatının konusu olabilecek edebi nesir ve şiir yazan ediplerin varlığı da dikkat çeken bir diğer husustur. Çalışmanın konusu gereği, 17. yüzyılda İstanbul merkezli eğitim-öğretim sisteminde yetişip Arap edebiyatı ile ilgili ürünler ortaya koyan ilim adamları ve edebiyatçılar üzerinde durulacaktır.

17. yüzyılda başkentte yetişen şair ve edipleri ele alan eserlerden biri Muhammed Emin el-Muhibbî'nin (öl. 1111/1699) *Nefhatü'r-Reyhâne ve reşhatü tîlâ'i'l-hâne* adlı eseridir. el-Muhibbî, 1675-1681 yılları arasında önce Bursa ve Edirne'de beş yıl da İstanbul'da bulunmuştur.¹ Bu süre zarfında pek çok âlim ve edebiyatçı ile tanışan el-Muhibbî, onlarla dostluk kurmuş bazıları ile de hoca-talebe ilişkisi içerisinde olmuştur. *Nefhatü'r-Reyhâne* isimli eseri ise Şehâbeddin el-Hafâcî'nin (öl. 1069/1659) *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü (nüzhetu)'l-hayâti'd-dünyâ* adlı eserine yapılan bir zeyildir. Bu eserde, âlimler, edip ve şairler memleketlerine göre gruplandırılmış, edebi ürünlerinden örnekler verilerek sıralanmıştır. "Rum'un (Anadolu) Seçkin Edipleri" başlığı altında 34 şairden övgüyle söz etmiş ve çoğunluğunun Arapça edebi ürünlerinden örnekler sunmuştur.

1. 17. yüzyılda Osmanlılardan Arap Edebiyatına Katkı Veren Bazı Edipler

17. yüzyılda Osmanlı ilim ve edebiyat ortamında pek çok şair yetişmiştir. Saray ve çevresinin edebiyata olan ilgisi sebebiyle gayet zengin bir edebi ortam oluşmuştur. Bu şairlerden Arapça tahsil edenler arasında Arap edebiyatına ilgi duyan ve Arapça şiirler söyleyen Osmanlı eğitim sisteminin ürünü olan aydın bir sınıf da temayüz

¹ Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşer* (Mısır: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284), 286; İsmail Durmuş, "Muhibbî, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/35.

etmiştir. Pek çoğu çocukluğundan itibaren Arapça öğrenmiş, kimileri de Arap edebiyatı tahsil ederek bu alanda bazı ürünler ortaya koymuştur.

1.1. Kazasker Kafzade Feyzullah b. Ahmed

950/1543-44'te doğmuş, 1020/1611'de vebadan vefat etmiştir. Halep, Şam ve Galata'da kadılık yaptıktan sonra Rumeli kazaskeri olmuştur. Arapçaya yatkınlığı olan bir zattı.² Hattattır.³ Padişah III. Murad'ı (öl. 1003/1595) Tebriz'in fethi sebebiyle methettiği uzunca bir kasidesinin baş tarafı şöyledir:⁴ [el-Basîf]

لله دُرُّ جُبُوشِ الرُّومِ إِذْ ظَهَرُوا *** عَلَى الرَّوَافِضِ إِذْ صَارَتْ بِحِمِّ عَيْرِ
كَمْ أَبَدَعُوا بِدَعَا سَبًّا وَمَظْلَمَةً *** هُمْ قُلُوبٌ يُحَاكِي لِيْنَهَا الْحَجْرُ

Tebrikler Osmanlı askerine Râfiziler (İranlılara) karşı meydana çıktıklarında ki onlar ağladılar.

(Sahabilere) sövme ve zulüm olarak nice bidatler ortaya koydular. Onların, yumuşaklığı taşa benzeyen kalpleri var.

Şair bu beyitlerde, İranlıları mezheplerindeki sahabilere sövme bidatinden dolayı eleştirmekte, Osmanlı askerini ise kazandığı zaferden dolayı kutlamaktadır.

1.2. Güzelce Rüstem Paşazade Hüseyin Hasîbî Efendi⁵

958/1551'de Belgrad'da doğmuştur. Divan şairidir. İstanbul'da Yavuz Sultan Selim medresesinde mülazım⁶ olmuştur. Sonra bu görevinden ayrılıp Kahire'ye yerleşmiş ve orada 1023/1614'te vefat etmiştir. Kahire'nin Birketu'l-fil semtindeki evi âlimlerin, şairlerin, ediplerin, zariflerin, âşıkların, gariplerin ve dervişlerin toplanıp feyz aldıkları bir mekân haline gelmiştir. Nasihatname türündeki 113 beyitlik kaside ile şerhinden oluşan *Şerhu Lâmiyyeti'r-Rûm*, eserlerinden biridir.⁷ Müderris, şair ve sûfi Beşiktaşlı Yahya Efendi (öl. 978/1571) ve Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) hocalarındandır.⁸ Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi'yi (öl. 1008/1599) methettiği uzunca kasidesinin matlaı şöyledir:⁹ [eṭ-Ṭavîl]

² Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne ve reşhatü tılâ'i'l-hâne* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, ts.), 3/93.

³ Süleyman Çaldak, "Nergisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/560.

⁴ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/94; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 1/288-292.

⁵ Nev'izâde 'Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmeleti's-Şakâik* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/570; Semseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm* (İstanbul: Me'ârif Nezâreti, 1314), 3/1941.

⁶ Medrese mezunlarından müderrislik ve kadılık almak için sıra bekleyenlere verilen addır. Bu arada meslekî tecrübe kazanırlar ve belirli kontenjanlardan istifade ederek göreve başlarlardı. Bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 2/612; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 55; Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/536.

⁷ Mehmet Gürbüz, "Hasîbî, Güzelce Rüstem Paşazâde Hüseyin Efendi" (Erişim 20 Temmuz 2022).

⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5.

⁹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/117-120; el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 2/89-90.

أَرَكَ تَرُومَ الْمَجْدِ ثُمَّ تُسَاهِلُ *** وَزَامِلَةَ الْعُمْرِ الْيَسِيرِ تُنَاقِلُ
وَنَفْسِكَ زَادَتْ زَمَعَهَا لَا تَرُوعُهَا *** وَتُفْضِلُ عَمَّا خَلَقْتَكَ الْأَوَائِلُ

Seni şerefi arzular olarak görüyorum sonra müsamaha gösteriyorsun. Hâlbuki geçici ömrün bineği hızla gitmektedir.

Nefsin telaşını artırmış ondan korkmuyorsun da öncekilerin sana bıraktıklarını artırıyor sun.

Hikemiyyat türünde olan bu beyitlerde şair, şerefi elde etmek için tavizsiz bir şekilde çalışmak gerektiğini ifade ederek zamanın kısa olduğunu ve ömrün hızla geçtiğini hatırlatmaktadır. Atalardan kalan mirası daha da artırmaya çalışmayı bir kenara bırakarak nefsin huzur bulmasını önemsemeyi tavsiye etmektedir.

1.3. Taşköprizâde Kemâleddin Efendi¹⁰

960/1553'te İstanbul'da doğdu. 1030/1621'de Leh seferinde Tuna nehri kenarında İsakçı'da vefat etti. Bir Osmanlı ulema ailesi olan Taşköprizâdelere mensup bir âlimdir. Babası eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye ve Miiftâhu's-sa'âde adlı eserleriyle tanınan meşhur Osmanlı âlimi Taşköprizâde Ahmed Efendi'dir (öl. 968/1561). Babasından ve özellikle Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den tefsir okuyup onun muîdi (müderris yardımcısı) olarak mülâzemet (staj ve görev bekleme) aldı. Celvetiyye tarikatının kurucusu, şair Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'den (öl. 1038/1628) ders görüp tahsilini ilerletti. Müderrislik, kadılık (Halep, Şam, Kahire vs.) ve kazaskerlik yapmıştır. *Kasîde-i Bür'e Tahmîsi* ve *'Uddetü aşhâbi'l-bidâye ve'n-nihâye fî tecrîdi mesâ'ili'l-Hidâye*, eserlerinden ikisidir.¹¹ Edebiyata ilgisi olan Taşköprizâde'nin nazım ve nesir Türkçe-Arapça ürünleri vardır. Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi'ye (öl. 1024/1615) yazdığı kasideden iki beyit şöyledir:¹² [el-Hâffif]

عَاصِفُ الْحَادِثَاتِ أَفْنَانِي *** صَرَّصِرُ الدَّهْرِ بَدَّ أَفْنَانِي
كَمَدِي آدِنِي وَأَعْيَانِي *** ارْحَمُوا سَادَتِي وَأَعْيَانِي¹³

Olayların şiddeti yok etti beni, feleğin musibeti kırdı dallarımı.

Derdim ağır geldi bana ve yordu beni. Acıyın efendilerim ve büyüklerim!

Bu dizelerde şair çektiği sıkıntıları dile getirmekte ve büyüklerinden yardım istemektedir.

¹⁰ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 1/356-357; 'Atâî, *Hadâîku'l-hakâik*, 2/641-642; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/80; Mehmet Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1333), 1/347-348.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Taşköprizâde Kemâleddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/152-154.

¹² Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/101-102.

¹³ أَفْنَانِي ve أَغْيَانِي kelimelerinde cinas vardır.

1.4. Hocazâde Esad Efendi¹⁴

Şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sâdeddin Efendi'nin (öl. 1008/1599) ikinci oğlu olan Mehmed Esad 978/1570'te İstanbul'da doğup 1034/1625'te yine orada vefat etti. Tahsilini babasında ve Molla Tevfik el-Gîlânî'de (öl. 1010/1601-02) tamamlayıp mülâzım¹⁵ oldu. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik görevlerinden sonra, ağabeyi Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi'nin (Çelebi Müftü) 1024/1615'te vefatı üzerine şeyhülislâm oldu. Oğlu Ebusaid Mehmed Efendi de şeyhülislam olmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye intisap etmiştir. Edebiyata ilgi duymuş, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Babasına, bazı Arapça eserlerinin tercümesinde yardımcı olmuştur. Hat sanatıyla ilgilenmiştir. Eserlerinden biri *Kaşîdetü'l-bürde*'ye yaptığı tahmîstir.^{16 17} Esad Efendi, Hz. Peygamber'e tevessül şiirinde şöyle seslenmiştir:¹⁸ [er-Remel]

يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْتَ الْمَقْصُودُ *** أَنْتَ لِلرَّاجِينَ نِعْمَ الْمُسْتَدُّ

كُلُّ مَنْ نَادَاكَ فِيمَا نَابَهُ *** فَازَ بِالْإِسْعَادِ فِيمَا يَفْقُصِدُ

Yâ Resulallah, gaye sensin, arzu edenler için ne iyi dayanaksın sen!

Sıkıntıya düştüğü şey hakkında sana nida eden herkes, istediği hakkında mutluluğu elde etti.

Hz. Peygamber'e tevessül (yalvarma) temalı bu beyitlerde şair, Hz. Peygamber'den himmet isteyen herkesin arzusuna kavuştuğunu ifade ederek zımnen ondan yardım istemektedir.

1.5. Ganîzâde Mehmed Nâdirî¹⁹

Aslen Bolu/Geredeli olan Ganîzâde 980/1572'de İstanbul'da doğmuş, 1036/1627'de altı ay kadar felçli yattıktan sonra yine orada vefat etmiştir. Babası Abdülganî Efendi (öl. 995/1586-87) de kazaskerliğe kadar yükselmiş bir âlim ve şairdir. Hoca Sâdeddin Efendi'den (öl. 1008/1599) mülâzım olmuştur. Müderrislik, kadılık (Kahire vs.) ve kazaskerlik yapmıştır. Aile olarak Nakşibendî tarikatına mensupturlar. Divan edebiyatında *Mi'râciyye*'siyle meşhur önde gelen âlim ve şairlerden biridir. Devrinin hattatları arasında hatırı sayılır bir dereceye ulaşmıştır. Eserlerinden biri *er-*

¹⁴ Şehâbeddin el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ* (Mısır, 1967), 2/283; 'Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, 2/690-692; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 1/396-398.

¹⁵ Stajyer olarak çalışan ve görev bekleyen ilmiye sınıfı görevlisi.

¹⁶ Bir şiirin her beytinin önüne aynı vezinde üç mısra ilâve edilmesiyle oluşturulan nazım biçimi. Bk. İskender Pala - Filiz Kılıç, "Musammât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/234.

¹⁷ M. Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hocazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/340-341.

¹⁸ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/77-78.

¹⁹ Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, 1967, 1/231; 2/329; 'Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, 2/702-704; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/9-11; Sâmî, *Kâmûs*, 6/4542; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 1996, 4/152; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/349-350.

Risâletü'l-ğalemiyye adlı Arapça bir risaledir.²⁰ İki beyitlik Arapça bir şiiri vardır:²¹ [el-Hafîf]

قِيلَ إِنَّ الْيَاقُوتَ أَصْلُ أَصِيلٍ *** لَجَمِيعِ الْجَوَاهِرِ الشَّفَافَةِ
فَلِهَذَا الْمُكَيَّفَاتِ جَمِيعاً *** هِيَ فَرْعٌ وَالْأَصْلُ فِيهِ السُّلَافَةُ

Denildi ki: Bütün şeffaf değerli taşların asıl temeli yakuttur.

Bütün keyif veren şeyler için o bir ayrıntıdır. Asıl ondaki özdür.

Değerli taşlar hakkında söylenmiş bu beyitler didaktik bir nitelik arz etmekte asıl değerli taşın yakut olduğunu ifade etmektedir.

el-Muhibbî'nin söylediğine göre bu beyit, Tunuslu kadı ve kıymetli taş uzmanı et-Tifâşî'nin (öl. 651/1253) *Zehru'l-efkâr fi cevâhiri'l-ağcâr* isimli eserde, Belinus'tan (Plinius) (öl. m. 79) naklen taşlar hakkında verilen bilgiye işaret etmektedir.

1.6. Veysi²²

Nesirleriyle tanınan divan şairidir. 969/1561-62'de Manisa Alaşehir'de doğmuş, 1037/1628'de Üsküp'te vefat etmiştir. Adı Üveys, mahlası Veysi'dir. Kadı Mehmed Efendi'nin oğludur. Alaşehir'de başladığı eğitimini İstanbul'da sürdürdü ve Molla Sâlih Efendi'den (öl. 996/1588) mülâzım olarak kadılığa yöneldi. Çeşitli yerlerde (Mısır'da Benî Harâm, Ferre, Reşîd vs.) kadılık yaptı. Eserlerinden biri Arapça olarak kaleme alınan *Merace'l-bahreyn fi ecvibe 'alâ i'tirâzâti'l-Cevherî*'dir. İki beyitlik şöyle bir şiiri vardır:²³ [el-Kâmil]

شَجَرُ الْخِلَافِ يَقُولُ لِلنَّهْرِ *** أَنَا مُرْتَوٍ بِنَوَالِكَ الْعَمْرِ
وَالنَّهْرُ أَيْضاً قَائِلٌ وَأَنَا *** فِي ظِلِّ فَضْلِكَ دَائِماً أَجْرِي

Sögüt ağacı nehre şöyle der: "Senin bol ihsanıyla suya kaniyorum"

Nehir de şöyle cevap verir: "Ben senin lütfunun gölgesinde akıyorum"

el-Muhibbî, bu şiirin manasını güzel bulmuştur. Teşhis sanatının görüldüğü beyitlerde birbirine iyiliği dokunan ve birbirinin değerini anlayan, kıymetini bilen vefalı dostlar anlatılıyor gibi görünmektedir.

1.7. Ali Rızâî²⁴

Ali b. Mehmed (öl. 1039/1630) Mısır'da kadılık yapmıştır. Şeyhülislam Bayramzâde Zekeriyâ Efendi (öl. 1001/1593) dedesi, Şeyhülislam Yahya (öl.

²⁰ Mustafa İsmet Uzun, "Ganîzâde Mehmed Nâdirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/355-356.

²¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/104.

²² Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, 2/306; 'Atâî, *Hadâîku'l-hakâik*, 2/713-716; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 1/425-428; Sâmi, *Kâmûs*, 4/4713-4714; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 4/619-620; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/477-479; Sedat Şensoy, *Veysi ve Eseri Merace'l-Bahreyn* (İstanbul: Detay, 2010), 18-35.

²³ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/128.

²⁴ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 3/187-189; Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/68-72.

1053/1644) dayısıdır. İmâdüddin el-İsfahânî'nin (öl. 597/1201) *Harîdetü'l-kaşr* isimli eserini *Avdü's-şebâb* ismiyle ihtisar etmiştir. Bu eserin dîbâcesini edebî bir üslupla yazmıştır. Bazı cümleler şu şekildedir:²⁵

وَلَمَّا وَجَدْتُ بَعْضَ نَفْدِهِ أُرَيْفَ مِنْ رَائِحِ زَمَانِنَا، شَرَعْتُ فِي تَمْيِيزِ الْجِيَادِ وَأَكْتَفَيْتُ بِاِقْتِطَافِ الْجِيَادِ مِنْ ثَمَارِ أُغْصَانِهَا، بَلْ
فَنِعْتُ بِالْعَرَفِ الضَّائِعِ مِنْ بَاهَا.

Bazı tenkitlerini zamanımızdaki yaygın görüşlerden farklı bulduğumdan kaliteli olanları seçmeye başladım. Dallarının meyvelerinden kaliteli olanları koparmakla yetindim. Bân (sorgun) ağacından yayılan koku ile yetindim.

Rızâî, Arapların en meşhur kadın şairi, sahabî el-Hansâ'nın erkek kardeşi Şahr hakkında söylediği beyitten tazminde (şirde alıntı yapma)²⁶ bulunarak tütün hakkında şu iki beyti söylemiştir:²⁷ [el-Basîl]

عَلْيُونُنَا حِينَ هَمَّتْ كُلُّ نَائِبَةٍ *** بِهِ وَسَامَرْنَا هَمٌّ وَأَفْكَارُ
قَدْ اهْتَدَيْنَا إِلَى شُرْبِ الدُّخَانِ بِهِ *** كَأَنَّهُ عَلَّمَ فِي رَأْسِهِ نَارُ

Tütün takımımız, her musibet ortaya çıkıp da bizimle dert ve düşünceler sohbet ettiğinde,

Onunla tütün içmeye bir yol bulduk. (O) sanki başında ateş olan bir dağdır.

İkinci beytin ikinci mısraı el-Hansâ'ya aittir. Rızâî bu mısraı el-Hansâ'nın söylediği bağlamdan koparıp nargileyi zirvesinde ateş yanan bir dağa benzetmiştir.

el-Muhibbî, Rızâî'nin şiirinden iki beytini Arapçaya çevirmiştir.²⁸

1.8. Azmîzâde Mustafa Hâletî²⁹

Rubâileriyle ünlü bir divan şairidir. 977/1570'te İstanbul'da doğmuş, 1040/1631'de yine orada vefat etmiştir. Padişah III. Murad'ın hocası âlim ve şair Azmî Efendi'nin oğludur. Medrese tahsilinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'den (öl. 1008/1599) mülâzım oldu. Müderrislik, kadılık (Kahire, Dimeşk vs.) ve kazaskerlik yapmıştır. Dimeşk kadısı iken oradaki şairler pek çok kaside ile Azmîzâde'yi methetmişlerdir. Eserlerinden biri, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (öl. 761/1360) Arap grameri ile ilgili eseri *Muğni'l-lebîb*'e yaptığı şerhtir.³⁰ Bir şiirinde nefse şöyle seslenir:³¹ [el-Kâmil]

²⁵ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/69.

²⁶ İbn Reşîk el-Şayevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve âdâbihî ve nakdih* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1981), 2/80.

²⁷ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/71.

²⁸ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/73.

²⁹ 'Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, 2/739; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/390-392; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 2/103; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/311.

³⁰ Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/348-349.

³¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/105-106.

يَا نَفْسُ عُوذِي بِالكَرِيمِ وَجُودِهِ *** فَهُوَ الَّذِي يُسَدِّي إِلَيْنَا نِعْمَتَهُ
وَيُنَزِّلُ الْعَيْثَ الَّذِي يَرَوِ الرُّبَى *** مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ³²

Ey can, kerim (Rabb'e) ve cömertliğine sığın! O'dur bize nimetlerini bol bol gönderen.

Tepeleri sulayan yağmuru yağdırır, ümit kestikten sonra onlar ve rahmetini yayar.

Dînî şiir türünde olan bu iki beyitte Allah'ın nimetleri ve rahmeti gönderdiği belirtilerek onun keremine sığınılması tavsiye edilmiştir.

1.9. Ahîzâde Hüseyin Efendi³³

980/1572'de doğmuş, 1043/1634'te, şeyhülislam iken, IV. Murad tarafından idam ettirilmiştir. Osmanlı tarihinde idam edilen ilk şeyhülislamdır. el-Muhibbî, adaşı Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği gibi şehit edildiği görüşündedir.³⁴ Kazasker Ahîzâde Mehmed Efendi'nin (öl. 989/1581) oğludur. İlk tahsilinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'ye (öl. 1008/1599) intisap ederek mülâzım olmuştur. Şeyhülislamıktan önce müderrislik, kadılık ve kazaskerlik yapmıştır.³⁵ el-Muhibbî, onun Arapça şiirine örnek olarak şu iki beytini gösterir:³⁶ [el-Ḥaffif]

أَيُّهَا الْمُبْتَلَىٰ عَلَيكَ بِخَمْرِ *** إِثْمًا لِلْعَلِيلِ خَيْرٌ عِلَاجٌ
نَمْ لَا تَشْرَبَنَّ إِلَّا بِمِزْجٍ *** أَوَّلُ الْوَاجِبَاتِ أَمْرُ الْمِزْجِ

Ey mübtela olmuş kişi, şarap iç! O dertli için en iyi ilaçtır.

Sonra, illâ karışım (sade değil) iç! İlk vazife, mizacın durumudur.

Şarabın dertli insanları rahatlatacağını ifade edildiği şiirin son beyitinde, insanın karakteri için karıştırmak anlamındaki mizaç kelimesi kullanılmış, içeceği de karışım içmenin duruma uygun olacağı belirtilmek istenmiştir.

Ahîzâde'nin, Müslim eş-Şumâdî'nin³⁷ (öl. 1015/1606-07) oğlu İbrahim eş-Şumâdî'ye³⁸ (1073/1662-63) verdiği icazet, edebi nesrine örnek gösterilebilir. Bu metinden bazı cümleler şu şekildedir:³⁹

فَقَدْ وَقَفْتُ عَلَىٰ مَا فِي هَذَا الرَّقِّ الْفَاحِرِ مِنَ الْإِجَازَةِ، وَعَرَفْتُ حَقِيقَتَهُ وَجَمَازَهُ. فَوَجَدْتُهُ كَالرَّوْضِ الْفَاقِقِ، وَأَنَارَ الْأَجَلَةِ
النُّعْمَانِيَّةِ فِيهِ كَالشَّفَاقِ. فَيَا لَهُ مِنْ سَيِّدِ سَلَمِ ارْتِقَاؤُهُ عَلَى سُلْمِ الْوُصُولِ فَبِالْحَرِيِّ أَنْ يُدْعَى بِمُسْلِمٍ، وَكَانَ شَهْرَةَ لَوَاءِ إِرْشَادِهِ

³² İkinci beyitte iktibas (alıntılama) sanatı vardır. Şûrâ sûresi 28. ayetten alıntı yapılmıştır.

³³ 'Atâî, *Hadâîku'l-hakâik*, 2/755-757; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 2/109-111.

³⁴ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/88.

³⁵ Mehmet İpşirli, "Ahîzâde Hüseyin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/548-549.

³⁶ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/88.

³⁷ Hakkında bilgi için bk. Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/363.

³⁸ Hakkında bilgi için bk. Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 1/48-49.

³⁹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/89.

كَتَابٍ عَلَى عَلِيٍّ. لَقَدْ وَلَدَهُ الذِّكْرَ وَأَجَازَهُ فِي التَّلْقِينِ، "وَجَعَلَ كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ"⁴⁰ يَوْمَ الدِّينِ. وَاللَّهُ دَرُّ النَّجْلِ النَّبِيلِ، سَيِّ
نَبِيِّ اللَّهِ الْخَلِيلِ.

Bu değerli deri icazette olanlara vakıf oldum ve onun hakikatini ve mecazını anladım. Onu üstün bir bahçe olarak ve o bahçede gelincikler gibi yasemin çiçeklerinin izleri olarak buldum. Vuslat merdiveninde yücelmesi düzgün olan ne efendi ama! Müslim diye çağrılmaya da layıktır. İrşadının sancağının şöhreti dağ üzerindeki ateş gibidir. Oğluna zikri telkin etmiş, (başkalarına) telkin etmede de ona icazet vermiş ve (onu) peşinden gelecekler arasında Din Günü'nde kalıcı bir kelime kalmıştır. Ne asil bir evlat maşallah! Allah'ın nebisi el-Halil'in (İbrahim) adaşı.

1.10. Şeyhî Seyyid Mehmed Allâme Efendi⁴¹

Divan şairidir. Eğirdir'de doğmuştur. Babasının adı Mahmûd'dur. Şerîfi mahlasını kullanan şair Seyyid Mehmed Efendi'nin torunudur. Ehlibeyt soyundandır. Şeyhülislam Yahya Efendi'den (öl. 1053/1644) mülâzım olmuştur. Müderrislik, kadılık (Kudüs vs.) ve nakibüleşraflık⁴² yapmıştır. Mekke kadısı iken 1044/1635'te Cidde'de vefat etmiştir. Eserlerinin arasında *Seciyye* adlı Arapça bir kasidesi ile Arapça şiirleri de bulunmaktadır. Kudüs'te kadı iken yazdığı *Selciyye* kasidesi orada meşhur olmuş ve bu kaside için bir vakıf tayin etmiştir. Kurrâlar her gece bu kasideyi Mescid-i Aksa'da okumuşlardır. Kasidenin baş tarafı şu şekildedir:⁴³ [el-Basîf]

مَا التَّلُجُ نَجَّ عَلَى ذَا الطُّورِ وَالْحَرَمِ *** نُورٌ بَجَلَّى بِهِ الرَّحْمَنُ ذُو الْكَرَمِ
مِنْ عَهْدِ مُوسَى بَجَلَّى لَا نَظِيرَ لَهُ *** لَكِنَّهُ شَامِلٌ لِلْغَرْبِ وَالْعَجَمِ

Şu Tûr (dağı) ve Harem'e yağan kar da nedir? Kerem sahibi Rahman'ın tecelli ettiği bir nurdur.

Hız. Musa döneminden ki onun bir benzeri yoktur. Fakat o Arabı ve Acemi kuşatmaktadır.

Bu beyitlerde şair, Mescid-i Aksa'ya yağan karları Allah'ın tecellisi olan bir nura benzetmiştir.

⁴⁰ Bu kısım Zuhur Suresi 28. Ayetten alıntıdır (iktibas).

⁴¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/107-112; Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/176-177; Beyhan Kesik, "Şeyhî, Seyyid Mehmed Allâme Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (2014); Betül Parlak Dönmez, *Eğirdirli Şeyhi Mehmed Efendinin Divanı'nın incelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 7-9; Sadık Yazar, "XVII. Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları* 2/3 (2007), 588-594; Mustafa Öztürk, "Allâme Şeyhî Efendi'nin Kudüs Temalı Şitâiyyesi veyahut 'Karlar İçinde Bir Kudüs Tasviri'", *Milel ve Nihal*, (2019), 110-111;

⁴² Ehlibeyt soyundan gelenlerle ilgili işlemlerle ilgilenen müesseseye. Bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322-324.

⁴³ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/111.

Şeyhî'nin, Haleblilerden bazılarına verdiği icazet, edebi nesrine örnek verilebilir. Bazı cümleler şu şekildedir:⁴⁴

لَمَّا تَشَرَّفْتُ بِمُطَالَعَةِ هَذَا الطَّامُورِ، الْفَائِقِ عَلَى هَيْكَلِ النُّورِ وَقَلَابِدِ الْحُورِ. بِمَيَامِنِ مَا اخْتَوَاهُ مِنْ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ الَّذِينَ تُنَزَّلُ الرَّحْمَةُ عِنْدَهُ وَتُحْصَلُ بِهِ الْأَجُورُ، اللَّائِقِ كَنْبُهُ بِالْمِسْكَ وَالْكَافُورِ عَلَى النُّحُورِ. بَلْ بِسَوَادِ أَخْدَاقِ الْحُورِ، عَلَى صَحَائِفِ فُؤُودِ رَبَّاتِ الْحِجَالِ وَالْفُصُورِ. ذَكَرْتُهُمْ بِالِدُعَاءِ الصَّالِحِ، وَالثَّنَاءِ الْعَطِرِ الْفَائِحِ. وَأَثْنَيْتُ عَلَى صَاحِبِهِ الْفَائِزِ الْقَالِحِ، بِالْمَدْحِ الْعَبِيقِ الرَّوَّاحِ. مُسْتَمِدّاً مِنْ رُوحَانِيَّتِهِمْ الْعَالِيَةِ، مُتَمَيِّناً بِحُسْنِ الْإِنْتِظَامِ فِي زُمْرَتِهِمُ السَّامِيَةِ، وَمُسْتَعِظراً سُحْبِ هَيْبَةِ الْهَامِيَةِ النَّامِيَةِ.

Nur heykellerinden ve hurilerin gerdanlıklarından daha üstün olan, miskle ve gerdanlardaki kâfur ile hatta hurilerin göz bebeklerinin karasıyla, gelin odalarının ve sarayların hanımefendilerinin endamlarının sahifeleri üzerine yazılmaya layık bu sayfayı incelemekle ve anıldıklarında rahmetin indiği, sevapların kazanıldığı salihlerin zikrine dair ihtiva ettiklerinin bereketiyle müşerref olunca onları salih dua ile ve burcu burcu kokan güzel koku övgüsüyle zikredip kazanan ve felaha eren sahibini, yüce ruhaniyetlerinden yardım isteyerek, yüksek zümrelerindeki hüsnü intizamdan uğur dileyerek, yağan ve artan himmetinin bulutlarını yazarak keskin ve güzel rayiha methiyesiyle övdüm.

1.11. Nev'îzâde Atâî⁴⁵

Âlim ve şairi Atâî 991/1583'te İstanbul'da doğmuş, 1045/1635'te vefat etmiştir. Âlim ve şair Kazasker Nev'î Yahyâ Efendi'nin (öl. 1007/1599) oğludur. Önce babasından, daha sonra Kazasker Kafzâde Feyzullah Efendi'den (öl. 1020/1611) ders almıştır. Âlim, şair ve hattat Ahîzâde Abdülhalim Efendi'den (öl. 1013/1604) mülâzım olarak tahsilini tamamladı. Müderrislik ve kadılık yapmıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (öl. 1038/1628) müridlerinden olmuştur. Eserlerinden biri *el-Ğavlü'l-ğâsen fî cevâbi'l-ğavli li-men* adlı Arapça küçük bir fıkıh kitabıdır.⁴⁶ *el-Muğhibbî*, iki beyitlik Arapça bir şiirini zikretmiştir:⁴⁷ [eṭ-Ṭavîl]

وَلَمَّا تَوَالَتْ لِلرَّيْمَانِ مَصَائِبُ *** لِكُلِّ رَزِيلٍ بِالرَّذَالَةِ مُعْلَمٌ

تَرَامَتْ بِهَيْمِ أَيْدِي الْمَنَائِيَا عَنِ الْمُئِي *** إِلَى حَيْثُ أَلْقَتْ رَحْلَهَا أُمَّ فَشَعَمٌ

Musibetler peş peşe geldiği zamanda, bütün rezillerin rezaletleri bilinir.

Arzulardan (gelen) ölümlerin elleri, onları ölümün yerleştiği yere gönderdi.

⁴⁴ Muğhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/110-111.

⁴⁵ 'Atâî, *Hadâîku'l-ğakâik*, 2/496-539; Muğhibbî, *Ğulâşatu'l-eser*, 4/263; Mehmed Efendi Şeyhî, *Veğâyî'u'l-fudâlâ* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/4-7; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 3/475; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/95; Saadet Karaköse, *Nev'î-zâde Atâî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 5; Akile Doğu, *Nevezade Atayî'nin Hamse'si ve Resimleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 7-12.

⁴⁶ Halûk İpekten, "Atâî, Nev'îzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/40-42.

⁴⁷ Muğhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/123.

Bu beyitlere göre musibetler rezaletleri orataya çıkarmaktadır.
el-Muhibbî, Atâî'ye ait iki beyti Arapçaya çevirmiştir.⁴⁸

1.12. Nev'izâde Atâî'nin oğlu Mehmed

Babasının, oğlunun doğumu için düştüğü tarih şöyledir:⁴⁹

Nihâl-i devha-i vücûd oğlum Mehmed'e

1. Seher gün gibi togdı çün Mehmed

Kabûl oldu sûz-ı dil subhgâhı

2. Degül mi bu tıfla delîl necâbet

Ki târîh ola mahz-ı lutf İlahî (1019/1610-11)

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Mehmed Efendi için el-Muhibbî, “babasının oğludur, nazım ve nesirde onun izinden yürümüştür” gibi ifadeler kullanmış ve iki beyitlik bir şiirini örnek vermiştir:⁵⁰ [el-Kâmil]

يَأْوِي إِلَى الْحَمَامِ فِي أَوْطَارِهِمْ *** أَهْلُ الْمَعَالِي عِنْدَ إِعْوَارِ الْحَدَمِ
حَتَّى إِذَا مَا حَمَلُوا فَوْقَ الرِّضَا *** حُكْمَ الْقَضَا فِي بَيْتِهِ يُؤْتَى الْحُكْمَ

Ulu kişiler ihtiyaçları anında, hizmetçiler olmaması durumunda hamama sığınurlar.

Ve hatta yargının hükmünü, hoşnutluğun ötesine taşıttıkları için hâkimlerin evlerine gidilir.

Bu beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla, hâkimler işlerini görececek birileri olmadığında ihtiyaçlarını karşılamak için bir yerlere gidebilirler. Ancak konu yargı meselesi olduğunda hâkimler, saygınlıklarından dolayı evlerinde durmalı ve davalılar onun huzuruna gitmelidirler. Hâkimler davalıların ayağına gitmezler.

1.13. Mantıkî Ahmed Efendi⁵¹

1003/1594-95'te Şam'da doğmuştur. Babası Molla Zeynüddin isminde Nahcivanlı bir âlim, annesi ise Arap asıllıdır. Müderrislik ve kadılık yapmıştır. Sultan IV. Murad'ın sohbet arkadaşlarından ve şair Nef'î'nin dostlarından. Şam kadısı iken 1045/1635'te idam edilmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Şiirinden iki beyit şöyledir:⁵² [el-Kâmil]

⁴⁸ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/123.

⁴⁹ Karaköse, *Nev'î-zâde*, 6, 267.

⁵⁰ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/124.

⁵¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 1/197-201; Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 1/212; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/414; Bilge Kaya, *XVII. Yüzyıl Divan Şairi Mantuki Ahmet Efendi ve Divançesi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 7-25.

⁵² Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/122.

سَقَّتِ الرِّيَاضَ دُمُوعُ عَيْبِي الْجَارِيَةِ *** فَبَدَتْ تُرَاجِعُهَا عُيُونٌ بَاكِئَةٌ
وَسَرَتْ لِأَعْصَانِ الْوُرُودِ فَأَصْبَحَتْ *** أَكْمَامُهَا مِنْهَا قُلُوبًا دَامِيَةً

Gözümün akan yaşları bahçeleri suladı. Ağlayan gözler peşinden tekrar göründü.

Güllerin dalları için aktı da goncaları gözyaşlarından dolayı kanayan kalpler haline geldi.⁵³

Gözyaşının vafedildiği bu beyitlerde, gül goncaları üzerine akan yaşlar damlayınca sanki kan damlatan kalplere benzemektedir.

1.14. Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi⁵⁴

Osmanlı şeyhülislâmı, şair Yahyâ Efendi, 969/1561 İstanbul'da doğmuş, 1053/1644'te yine orada vefat etmiştir. Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi'nin (öl. 1001/1593) oğludur. Şeyhülislâm Mâlûlzâde Mehmed Efendi'den (öl. 993/1585) mülâzemet almış, müderrislik, kadılık (Halep, Şam, Mısır vs.), kazaskerlik ve şeyhülislamlık yapmıştır. Şeyhülislâm iken IV. Murad'ın sevgi ve saygısını kazanan şair, Klasik Türk edebiyatının önde gelen gazel şairlerindedir. Eserlerinden biri *Tahmîsü Kaşîdeti'l-bürde*'dir. Ayrıca bazı Arapça şiirleriyle, dinî-ahlâkî konularda manzum, mensur Arapça risâle, hâşiye ve takrizleri de bulunmaktadır.⁵⁵ Şu beyit Arapça şiirlerinin örneklerinden biridir:⁵⁶ [es-Serî']

كَأَنَّ بَوْرِدَ حَدِيثِهِ عَقَارٌ *** شَرِبْتُهَا حَتَّى بَدَأَ الْبَلَاءُ

Yanaklarının pembeliğinde sanki şarap var. (Bardağın) camı ortaya çıkana kadar içtim onu.

Şair ikinci mısradaki “içinde içecek kalmayınca kadar” demek istemektedir.

Tıp alanında yazılmış *Muğni's-şifâ* isimli eser üzerine yazdıkları edebî nesrine örnek olarak gösterilebilir. İlgili metinden bir cümle şöyledir:⁵⁷

يَا لَهُ مِنْ رَوْضَةٍ شَحَارِيرُهَا أَفْلاَمُ الْمَادِحِينَ مِنَ النَّحَارِيرِ ، وَأَلْحَانُ سَوَاجِعِهَا مَا سَمِعَ لَدَى التَّحْرِيرِ مِنَ الصَّرِيرِ

Ne bahçe ama ki bülbülleri, usta methiyecilerin kalemleri ve şakımalarının nağmeleri ise yazı yazarken kalemlerden çıkan cızırtıdır.

⁵³ Goncalar kanlı kalplere benzetilerek teşbih yapılmıştır.

⁵⁴ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/467-472; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, 3/110-113; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 4/636; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/498; Ömer Uyan, *Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki inşa (emir, istifham, temenni, nida) ifadelerinin belâgat ilmine göre incelenmesi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 6-10.

⁵⁵ Bayram Ali Kaya, “Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/245-246.

⁵⁶ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/64.

⁵⁷ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/66.

1.15. Bahâî Mehmed Efendi⁵⁸

Şeyhülislâm ve şair Bahâî, 1010/1601'de İstanbul'da doğmuş, 1064/1654'te boğmacadan (hunaç), yine İstanbul'da ölmüştür. Baba ve anne tarafından tanınmış âlimlerin soyundan gelmektedir. Şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sâdeddin Efendi'nin (öl. 1008/1599) torunu, Kazasker Abdülaziz Efendi'nin (öl. 1027/1617/18) oğludur. Anne tarafından ise Kazasker Ebüssüûdzâde Mustafa Efendi'nin (öl. 1008/1598) torunudur. Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'ye (öl. 1066/1656) talebelik yapmıştır. Şeyhülislâm Hoca Esad Efendi'den (öl. 1034/1625) mülâzım olmuştur. Müderrislik, kadılık (Halep vs.) ve kazaskerlik yaptıktan sonra şeyhülislam olmuştur. Derviş Abdî-i Mevlevî'den (öl. 1057/1647) ta'lik hattı meşketmiştir. Bahâî mahlasının Şeyhülislam Yahyâ Efendi (öl. 1053/1644) tarafından, soyunun Bahâeddin Nakşibend'e (öl. 791/1389) uzanması sebebiyle verildiği ve Nakşî olduğu söylenmiştir.⁵⁹ Edhemî nisbesi⁶⁰ hakkında onun inşası olarak nakledilen edebî nesirden bir kısmı şöyledir:⁶¹

حَمْدًا لِمَنْ جَعَلَ الْإِنْسَانَ ، إِلَى بَعْضِ الْأَنْسَابِ ، مِنْ أَوْكِدِ الْأَسْبَابِ ، النَّاجِعَةَ فِي إِنْشَاءِ دَخَائِرِ الْحَمْدِ وَالثَّنَاءِ . وَأَبَاحَ لِأَقْدَامِ الْمُتَشَبِّهِينَ بِأَدْيَالِهَا ، مَوَاطِئَ الْعِزِّ وَمَدَارِحِ الْعُلَا . وَنَصَبَ لَهُمْ سُلْمًا يَعْزُجُونَ فِيهِ إِلَى سَمَاءِ السُّمُومِ وَفَلَكَ الْإِرْتِقَا : (الطويل)
مَرَابِعُ فُؤَدِي نَاهَا كُلُّ أَفْئِدِي *** سَمَا مِنْ سَمَا مِنْ نَائِلِيهَا إِلَى السَّمَا

Hamd ve sena mühimmatını inşa etmede faydalı ve en güçlü bağlardan biri olarak bazı soylara mensup olmayı var edene; teşebbüs edenlerin ayaklarına, arkalarıyla birlikte, izzetin basılacak yerlerini ve yüceliğin basamaklarını mübah kılana; yücelik semasına ve yükseliş feleğine tırmanacakları merdiveni dikip dayayana hamd olsun!
[eṭ-Ṭavîl]

(O soy) her mukaddes olanın elde ettiği kutsiyet baharlıklarıdır. Onu elde edenlerden yücelenler, semaya yükseldi.

el-Muhibbî, Bahâî'nin iki beytini Arapçaya çevirmiştir.⁶²

1.16. Ebûsaîd Mehmed Efendi⁶³

1003/1593-94'te İstanbul'da doğmuş, 1072/1662'de yine orada vefat etmiştir. Hoca Sâdeddin Efendizâde Şeyhülislâm Esad Efendi'nin (öl. 1034/1625) oğlu, Şeyhülislam ve tarihçi Hoca Sâdeddin'in (öl. 1008/1599) torunudur. Amcası Şeyhülislâm Hoca Esad Efendi'den (Çelebi Müftü) (öl. 1024/1615) mülâzemet

⁵⁸ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/2-9; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 2/28; Erdoğan Uludağ, *Şeyhülislam Bahayî Divanı: İnceleme - karşılaştırmalı metin* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 1-23.

⁵⁹ Mehmet İpşirli - Mustafa İsmet Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/463-464.

⁶⁰ Bir kabile, yer, mezhep veya mesleğe mensubiyeti veya ilişkiyi ifade eden isim.

⁶¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/84, 85.

⁶² Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/84.

⁶³ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 1/127-128; Şeyhî, *Vekâyi*, 1/295-297; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 1/187.

almıştır. Müderrislik, kadılık (Şam vs.), kazaskerlik yapmış, sonra şeyhülislâm olmuştur.⁶⁴ Ebu'l-Ğayş el-Ğaşşâş et-Tûnisî'nin (öl. 1031/1621-22) kerametlerini ihtiva eden bir risale hakkında şu şiiri söylemiştir:⁶⁵ [eṭ-Ṭavîl]

أَرَى أُسْطُرًا فِي ضِمْنِ تِلْكَ الرِّسَالَةِ *** جَدَاوِلَ مِنْ بَحْرِ الْحَقِيقَةِ سَالَتْ
وَمِنْ مَنَبَعِي عِلْمِ الْيَقِينِ وَعَيْنِهِ *** أَسَأَلْتُ مَعِينَ الْحَقِّ أَيَّ إِسْأَلَةٍ
وَفِيهَا جَلَّتْ حَالَاتُ حُبِّ كَأَنَّهَا *** طَوَاوِيسُ جَنَاتٍ بَجَلَّتْ وَجَالَتِ
وَفِي ضِمْنِهَا تَنْشِيطُ أَهْلِ مَحَبَّةٍ *** وَتَنْبِيهُ تَعْبِيرٍ لِأَهْلِ الْبِطَالَةِ
أَبُو الْعَيْثِ نَعَمَ الْعَوْثُ حَيْرٌ وَسَيْلَةٌ *** إِلَى مَنْ بِهِ فَدَّ كَانَ حَتْمُ الرِّسَالَةِ

Bu risalede bazı satırlar görüyorum, hakikat denizinden akan ırmaklar gibi.

Yakîn ilminin iki kaynağından ve pınarından, hakikat pınarını öyle bir akıttı ki!

Onda muhabbetin halleri göründü. Sanki onlar beliren ve gezinen cennet tavuslarıdır.

İçinde muhabbet ehlini neşelendirme ve tembelleri uyarı ifadesi vardır.

Ebu'l-Ğayş, ne güzel gavstır⁶⁶ ve o risaleyi hatmedene en hayırlı vesiledir.

Bir eserin methedildiği bu beyitlerde bu eseri okuyup bitiren kişiye Ebu'l-Ğayş'in bir gavs olarak ona en hayırlı vesile olacağı bildirilmektedir.

Ebûsaîd Mehmed Efendi'nin edebi nesrine örnek, Alâeddin eṭ-Ṭarablûsî'nin⁶⁷ (öl. 1032/1622/23) *Sebkü'l-enhur 'alâ ferâ'idi Mülteka'l-ebhur* isimli eserine yazdıkları gösterilebilir. Söz konusu metinden bazı cümleler şu şekildedir:⁶⁸

فَسَدَّدَ مَنْ جَمَعَهُ وَأَحْسَنَ، وَأَمَعَنَ فِيمَا جَمَعَ وَأَثَقَنَ. حَيْثُ أَتَى بِمُحْتَصَرِّ حَسَنِ، فِي تَلْخِصِ مُطَوَّلَاتِ هَذَا الْقَرْنِ. وَلَمَّا أَجَلْتُ
نَظْرِي فِي رِبْوَةِ حُسْنِهِ وَبَهْجَتِهِ، وَتَمَمْتُ مِنْ جَانِبِ وَاذِيهِ عَرَفَ شَمِيمِهِ وَنَفْحَتِهِ. وَجَدْتُهُ حَدِيقَةً أَيْقَمَةً، مُزَيَّنَةً بِأَزْهَارِ الْمَعَانِي
الدَّقِيقَةِ. وَالْفَيْتُهُ جَامِعًا مِنَ الْمَسَائِلِ مَا لَا يُوجَدُ فِي الْمَنْقُولِ، وَمُحْتَوِيًا مِنَ الْأَبْحَاثِ مَا تَعَجُّرُ عَنْ فَهْمِهِ الْعُقُولِ. أَبَّرَ اللَّهُ
عَمَلَهُ، وَحَرَسَهُ مِنْ صَوَارِفِ الدَّهْرِ وَيَسَّرَ أَمَلَهُ.

Onu toplayan doğru ve güzel yaptı, cem ettiklerinin hakkını verdi ve sağlam yaptı. Sonuçta bu ilmin ayrıntılarını özetleme konusunda güzel bir muhtasar eser ortaya koydu. Güzelliğinin ve göz alıcılığının yaylasında göz gezdirdiğimde, vadisi tarafından burcu burcu kokan güzel kokusunu ve rayihasını kokladım ve onu ince mana çiçekleriyle tezyin edilmiş çok güzel bir bahçe olarak buldum. Onu rivayetlerde bulunmayan meseleleri toplamış ve akılların anlamaktan aciz kaldığı bahisleri muhtevi olarak

⁶⁴ Mehmet İpşirli, "Ebûsaîd Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/281.

⁶⁵ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/80.

⁶⁶ Kendisinden manevi yardım istenilen veliler zümresinin başkanı olan veli. Bk. Süleyman Ateş, "Kutub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/498-499.

⁶⁷ Hakkında bilgi için bk. Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 3/186-187.

⁶⁸ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/81-82.

buldum. Allah onun amelini kabul etsin, zamanın musibetlerinden onu korusun ve umduğunu kolaylaştırsın!

1.17. Abdülatif Ünsî⁶⁹

Kütahyalı divan şairi Ünsî, ilk eğitimini doğduğu yerde almıştır. Nihâlî Mehmed Efendi'den (öl. 1027/1618) mülazemet alan şair, müderrislik ve kadılık (Şam vs.) yapmıştır. 1075/1664'te Şam'da vefat eden Ünsî, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler söylemiştir.⁷⁰ el-Muhibbî, Ünsî'nin şeyhülislama yazdığı bir metni, edebî nesrine örnek olarak vermektedir. İçinde yer yer önceki dönem şairlerin şiirlerinden de alıntı yaparak seci'li bir metin ortaya koyan Ünsî'nin bazı cümleleri şu şekildedir:⁷¹

لَمْ أَدْعُ فِي لِسَانِي فَضْلَةً إِلَّا أَحْضَرْتُهَا، وَلَا فِي قَلْبِي سَجْعَةً إِلَّا نَثَرْتُهَا. لِيَعْلَمَ أَنَّ الْكَرِيمَ مَنْ أَكْرَمَ الْأَحْزَارَ، وَاللَّيْمَ مَنْ أزدَى بِالْأَحْيَارِ. وَأَنَّ الرِّيَاسَةَ، حَبِثُ النَّفَاسَةِ. وَأَيُّ مَنِّ إِذَا رَمَى صَادًا، وَإِذَا قَالَ أَجَادًا. وَأَنَّ الْحُرَّ إِذَا جَرَحَ أَسَا، وَإِذَا خَرَقَ رِفَا. وَمَنْ بَسَطَ عُذْرَ الْأَيَّامِ، فَقَدْ بَسَطَ عُذْرَ الْأَنَامِ. وَمَنْ جَهَلَ الْمَتَاعَ، فَلْيَنْظُرِ الْمُبْتَاعَ. جَعَلَ اللَّهُ أَوْقَاتَ مَوْلَانَا صَافِيَةً مِنْ الْكَدْرِ، خَالِصَةً مِنَ الْغَيْرِ. وَمَسَاعِيَهُ مُحَمَّدَةَ الْأَثَرِ، وَعُلُومَهُ زَاكِيَةَ الثَّمَرِ. إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، وَبِالْإِجَابَةِ جَدِيرٌ.

Dilimde söylemediğim bir fazlalık, kalbimde de ifade etmediğim kafileli bir söz bırakmadım. Değerli kişinin, hürlere ikram eden, değersiz kişinin de seçkinleri aşağılayan kişi; riyasetin değerli bir makam olduğunu; benim, attığı zaman avlayanlardan, söylediği zaman da güzel söyleyenlerden olduğumu; hür kişinin yaralarsa tedavi edeceğini, zarar verirse düzeltereceğini bilmesi için. Kim günlerin özrünü ortaya koyarsa yaratılmışların özrünü ortaya koymuş olur. Kim ürünü tanımiyorsa satın alınana baksın! Allah efendimizin vakitlerini, kederden arınmış, musibetlerden temizlenmiş; gayretlerini, övgüye değer etkili; ilmini de meyvesi bereketli kulsun! O (Allah) her şeye kadirdir ve icabet etmeye layıktır.

Bu ifadelerde şair kendini methetmekle birlikte bazı veciz sözler söyleyerek şeyhülislama dua ile sözlerini bitirmektedir.

Şirine örnek olarak, bir risalenin başında, dostlarından birine yazdıkları gösterilebilir:⁷² [el-Ḥafîf]

أَيُّهَا السَّيِّدُ الَّذِي أَنَا عَبْدُهُ *** وَالَّذِي أَنْطَقَ الْأَمْدَائِحَ بِجَدُّهُ
لِي إِلَى وَجْهِكَ الْجَمِيلِ عَرَامٌ *** فِي يَدَيْهِ عَفْوٌ اشْتَبَاقِي وَكَدُّهُ
أَنَا إِنْ زُرْتَ أَوْ تَخَلَّفْتَ عَبْدٌ *** بَلْ وَلِي صَفَا وَحَقِّكَ وَدُّهُ
يَسْتَوِي فِي الْوَفَاءِ قُرْبِي وَبُعْدِي *** وَسَوَاءٌ قُرْبُ الْوَلِيِّ وَبُعْدُهُ

⁶⁹ Muhibbî, *Ḥulâşatu'l-eser*, 3/23-36; Şeyhî, *Vekâyi*, 1/305-306.

⁷⁰ İbrahim Halil Tuğluk, "Ünsî, Abdülatif", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (2014).

⁷¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/54-55.

⁷² Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/55.

سَوْفَ أَثْنِي عَلَى مَوَدَّةِ مَوْلَى *** ضَاقَ عَنْهَا شُكْرُ الْكَلَامِ وَحَمْدُهُ

Ey, bendesi olduğum ve şerefimin, methiyeler söylettiği efendim!

Sevdalıyım güzel yüzüne. Ellerindedir, hasretimin mazur görülmesi ve himmeti.

Ben, ziyaret etsen de etmesen de, bir bendeyim. Bilakis canım ve hakkı için sevgisi tertemiz oldu.

Vefada yakınlığım ve uzaklığım birdir. Dostun yakınlığı ve uzaklığı eşit olur.

Bir dostun muhabbetini öveceğim ki sözün şükrü ve hamdi o övgüye dar gelmektedir.

İhvaniyyât temalı bu şiirde şair dostuna olan muhabbetini ve vefasını terennüm etmektedir.

1.18. Mehmed İsmetî⁷³

İstanbul'da 1020-1022 (1611-1613) yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Yine İstanbul'da 1076/1665'te vefat etmiştir. Birgivî Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) torunu ve Şeyh Fazlullah Efendi'nin (öl. 1032/1623) oğludur. Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahya Efendi'ye (öl. 1053/1644) mülâzım olmuştur. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhlerinden Ahmed Togani Dede'ye (öl. 1040/1630-31) intisap etmiştir. Divan şairidir. Müderrislik, kadılık (Halep vs.) ve kazaskerlik yapmıştır.⁷⁴ el-Mencekî (öl. 1080/1669) ve el-Muhibbî bazı Türkçe şiirlerini Arapçaya çevirmişlerdir.⁷⁵

İsmetî, Şeyhülislâm Ebûsaid Mehmed Efendi'ye (öl. 1072/1662) şu beyitleri yazmıştır:⁷⁶ [el-Kâmil]

لَا زَلَّتْ فِي فَلَكِ السَّعَادَةِ سَاطِعًا *** أَنْتَ الْكَفِيُّ بِحَاجَتِي وَحَسْبِي

أَمَلْتُ حُظُوَّةَ نَظْرَةٍ مِنْ أَجْلِهَا *** أَشَعَلْتُ سَاحَتَكُمْ بِبَسْطِ كُرُوبِي

Hâlâ sen parlar iken mutluluğun feleğinde, sen hâcetime yetecek olansın ve bana kâfi olansın.

Onun için bir bakış keremi umut ettim ve dertlerimi açıklayarak mekânınızı işgal ettim.

Bu beyitlerden, şairin şeyhülislâmdan bir beklentisi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden ihtiyacını yerine getirmesini talep etmektedir.

İsmetî, el-Muhibbî'nin hocası, kazasker ve şair İzzetî Mehmed Efendi'ye (öl. 1092/1681) ise şöyle tavsiyede bulunmuştur:⁷⁷ [el-Hâff]

⁷³ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/111-115; Şeyhî, *Vekâyi*, 1/323-325; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 4/121; Haluk İpekten - Şinasi Tekin, "17. Asır Şairlerinden İsmetî", *Tarih Dergisi* 13/17-18 (1963), 103-118.

⁷⁴ Halûk İpekten, "İsmetî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/140-141.

⁷⁵ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/116.

⁷⁶ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/115.

⁷⁷ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/114-115.

يَوْمَكُمْ نَصْفُهُ تَقْضَى بِنُورِ آلِ *** عَزَّ وَالتَّصَفُّ مِنْهُ لِلْفُرْنَاءِ
طَالِعِ الدَّرَسَ بَعْدَ كُلِّ عِشَاءٍ *** فَالْيَايِ تَعَدُّ لِلْإِحْيَاءِ

Sizin gününüz ki yarısı izzetin nuru ile yarısı da dostlarla geçti.

Her yatsıdan sonra dersini çalış! Çünkü geceler ihya içindir (diye) kabul edilmektedir.

Bu mısralarda şair, gündüzlerin eş-dost ile geçtiği dolayısıyla gecelerin iyi değerlendirilmesini, yatsıdan sonra ders çalışılarak gecenin ihya edilmesini nasihat etmektedir.

1.19. İbn Sa'dî Seyyid Abdullah b. Seyfullah el-Kostantîni

1030/1620-21'de doğmuş,⁷⁸ 1079/1669'da Mekke'de vefat etmiştir. Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahya Efendi'den (öl. 1053/1644) mülâzemet almıştır. Kadılık (Mekke vs.) yapmıştır. Babası ile birlikte Kudüs ve Dımeşk'a seyahat etmiştir. Türkçe, Arapça, Farsça manzum ve mensur ürünleri vardır.⁷⁹ el-Muhibbî, Şam'da kendisiyle görüşmüş, İbn Sa'dî ile babası Fazlullah (öl. 1082/1671) arasında bir hukukun ve çeşitli yazışmaların olduğunu söyleyerek babasının ona yazdığı şiiri zikretmiştir. Bu şiire İbn Sa'dî uzun bir kaside ile cevap vermiştir ki baş tarafı şöyledir.⁸⁰ [el-Müctes]

يَا حَبِيبَ خَلِّ مِصَابِي *** لَا زَالَ وَرُدُّكَ صَابِي
أَيْنَ الزَّمَانِ الَّذِي قَدْ *** كُنَّا بِهِ فِي التَّصَابِي
مَا بَيْنَنَا غَيْرٌ وَوَدَّ *** مَا بَيْنَنَا مِنْ خِلَافِ
طَوْرًا نُرَى مِنْ رِيَاضِ آلِ *** عُلُومِ فِي الْإِقْتِطَافِ
وَنَارَةً مِنْ بَحَارِ آلِ *** قَرِيضِ فِي الْإِعْتِرَافِ
كُنَّا كَمِثْلِ الثُّرَيَّا *** بِصُحْبَةِ وَاتِّبَافِ
فَصَبَّرْتَنَا بَنَاتِ الدَّ *** عَشِ اللَّيَالِي الْجَوَابِي
بَيْنَا نُرُودُ بَرُوضِ *** يَوْمًا مَعَ الْأَحْلَافِ
وَطَبِيرُهُ فِي وَفَاقِ *** وَلَحْنُهَا فِي اخْتِلَافِ
إِذْ صَاحَ مِنْهَا عُذَافٌ *** تَعَسًّا لِدَاكَ الْعُذَافِ
قَدْ بَانَ كُلُّ عَنِ الْإِلِّ *** فِ وَهِيَ دَاتُ الْإِلَافِ

Ey samimi en iyi dost, virdin hep tam olmaya devam etsin!

Samimi dostluklar içinde olduğumuz o zaman nerede?

Aramızda sevgiden başka bir şey ve herhangi bir anlaşmazlık yoktu.

⁷⁸ Nerede doğduğu ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak el-Kostantîni nisbesinden hareketle İstanbul'da doğduğu söylenebilir.

⁷⁹ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 3/44-49.

⁸⁰ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/35.

Bazen ilim bahçelerinde (ilim) toplarken görülürüz.

Bazen de şiir denizlerinden avuçlarken...

Sohbet ve ünsiyette Süreyya takımyıldızı gibiydik.

Zalim geceler bizi Büyükayı takımyıldızı (gibi ayrı) hale getirdi.

Dostlarla bir gün bir bahçe istiyorken...

Kuşları uyum içinde, şakımaları farklı farklı...

Orada bir karakarga bağırıverdi. Uzak olsun şu karakarga!

O dostluk sahibi olduğu halde herkes ünsiyetten uzaklaştı.

Bu dizelerden anlaşıldığı kadarıyla şair, dostu ile bir arada iken sonra birbirlerinden ayrı düşmüşlerdir. Beraberken ilmî müzakereler yapıp şiir okuyorlardı. O zamanki hallerini şair Süreyya (Ülker) yıldızına benzetmektedir. Bu yıldız kümesinin yıldızları birbirine yakındır. Ancak aralarına muhtemelen bir hasetçinin (karakarga) girmesiyle eski günler kaybolmuş Büyükayı Takımyıldızı'ndaki yıldızların ayrı olmaları gibi birbirlerinden uzak düşmüşlerdir.

1.20. Kocahüsamzâde Abdurrahman Efendi⁸¹

1003'te (1594-95) İstanbul'da doğmuş, 1081/1670'te Mısır'da vefat etmiştir. İstanbul kadılarından Tulumcu Koca Hüsam Efendi'nin (öl. 1055/1641) oğludur. Medrese tahsilinden sonra Şeyhülislâm Hocasâde Mehmed Efendi'den (öl. 1024/1615) mülâzım olmuştur. Babasıyla birlikte Mısır, Kudüs ve Medine'ye seyahat etmiş ve oralarda ilim tahsil etmiştir. Müderrislik, kadılık (Halep, Şam, Kudüs, Trablus, Cîze (Mısır) vs.) ve kazaskerlik yaptıktan sonra şeyhülislâm olmuştur. Özellikle ta'lik hatta üstat ve mükemmel bir kemankeş olduğu belirtilmektedir.⁸² Şam kadısı iken etrafında edebiyat meclisleri oluşmuştur. Şam şairleri kendisini pek çok kaside ile methetmişlerdir.⁸³ Kocahüsamzâde'nin Halep'in hatibi ve âlimi en-Necmeddin el-Halfâvî'ye⁸⁴ (1054/1644-45) iki beyitlik methiyesi vardır:⁸⁵ [eṭ-Ṭavîl]

عَلَيْكَ بِنَجْمِ الدِّينِ فَالزَّمْنَةُ إِنَّهُ *** سَبَّهْدِي إِلَى جِنْسِ الْعُلُومِ بِلا فَضْلِ
بُنُورِ اسْمِهِ السَّامِي هَدَى كُلَّ عَارِفٍ *** إِلَى أَنَّهُ سَمَسُ الْهُدَايَةِ وَالْفَضْلِ

Necmeddin'e iyi sarıl! Çünkü o, ayrım olmaksızın bütün ilimlere yönlendirecektir.

Yüce isminin nuruyla her ârife, hidayet ve fazilet güneşi olarak yol gösterdi.

Bu beyitlerde el-Halfâvî'nin fazileti ve ilmi sayesinde güneş gibi yol gösterdiği ifade edilmektedir.

⁸¹ Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 2/351-357.

⁸² Mehmet İpşirli, "Abdurrahman Efendi, Kocahüsamzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/160.

⁸³ Bir örnek için bk. Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 128-134.

⁸⁴ Hakkında bilgi için bk. Muhibbî, *Hulâşatu'l-eser*, 4/181-184.

⁸⁵ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/91.

1.21. İzzetî Mehmed Efendi⁸⁶

1039/1629-30'da Filibe'ye bağlı Çaşnigîr'de doğmuş, 1092/1681'de vefat etmiştir. Babası Çelebi Kadı ve Vişne Efendi lakaplarıyla tanınan Filibe Kadısı Lütfullah Efendi (öl. 1041/1632), dedesi Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriyâ Efendi'dir (öl. 1001/1593). Divan şairi, amcası Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin (1053/1644) himayesine girerek ilk eğitimini ondan almıştır. Rumeli Kazaskeri Muîd Ahmed Efendi'nin (öl. 1057/1647) yanında mülâzım olan İzzetî müderrislik, kadılık (Şam, Mısır vs.) ve kazaskerlik yapmıştır. Şiirde amcası Yahya Efendi'den etkilenen şairin divanında az sayıda Arapça şiir vardır.⁸⁷ el-Muhibbî, İzzetî'yi İstanbul'da üstad bilerek onun himayesine girmiştir. Özellikle İzzetî'nin Arap şiiri ve edebiyatı derslerine katılmış ve zengin kütüphanesinden yararlanmıştır. el-Muhibbî, hocası İzzetî'yi o kadar sevmektedir ki, onun 13 Şevval 1092/26 Ekim 1681'de vefatının ertesi günü Dımaşk'a dönmek için İstanbul'dan ayrılmış, üzüntüsü sebebiyle bir müddet uzlet hayatı yaşamıştır.⁸⁸ el-Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne* isimli biyografik eserinin "Anadolu edipleri" ile ilgili kısmına hocası İzzetî ile ve kendisinden *أُسْتَاذِي وَمَلَاذِي، وَعَتَادِي وَعِيَاذِي* (Üstadım, sığınağım, dayanağım, korunağım) ifadeleriyle söz ederek bilgi vermeye başlamıştır. Hocası ile ilgili övgü dolu ifadelerinden bazıları şöyledir:⁸⁹

فَشَاهَدْتُ مَلَكًا فِي صُورَةِ إِنْسَانٍ، يَمَلَأُ الْعَيْنَ بِالْحُسْنِ وَالْكَفَّ بِالْإِحْسَانِ. وَلَهُ السَّعَادَةُ مُهَيَّأَةً، وَبِهِ الدُّنْيَا وَأَهَالِيهَا مُهَيَّأَةً.
فَوَرَدْتُ بَحْرًا مِنْ جُودِهِ نَمِيرًا، وَأَرْتَقَيْتُ حَيْثُ أَعْدُ النَّجْمَ سَمِيرًا. وَكَمْ مَجْلِسٍ بَيْنَ يَدَيْهِ، قَرَأْتُ فِيهِ سُورَةَ الْأَدَبِ لَدَيْهِ.

İnsan suretinde bir melek gördüm. Güzelliğ(iy)le gözü dolduran, ihsan(iy)la da avuç(lar)ı. Tertiplenmiş bir mutluluk ona, dünya ve halkının tebrikleri ona. Cömertliğinden (oluşmuş) berrak bir denize vardım. Yıldızı sohbet arkadaşı saydığım yere yükseldim. Huzurunda nice meclisler vardır. Yanında, o mecliste okudum edep sûresini.

Sevgilinin güzelliğinden bahseden aşağıdaki beyitler, İzzetî'nin şiirlerinden biridir:⁹⁰ [el-Kâmil]

يُرْمِي فَيُوقِعُ فِتْنَةَ النَّظَرِ *** وَتَرَاهُ يَسْأَلُنِي عَنِ الْخَبْرِ
نَزَّةَ حَيَالِ الْفِكْرِ يُعْضِبُهُ *** فَيَكَادُ يَمْنَعُنِي مِنَ الْفِكْرِ
مَا شَاهَدْتُ عَيْنَايَ طَلَعَتْهُ *** إِلَّا وَأَعْنَاهَا عَنِ الْقَمَرِ
يُرْجَى مِنَ الْفِتَنِ الْخُلَاصُ إِذَا *** سَلِمَتْ لَوَاحِظُهُ مِنَ الْحَوْرِ

⁸⁶ Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser*, 4/131-142; Şeyhî, *Vekâyi*, 1/483-486; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 3/455; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/480; Adnan Çağlı, *Vişnezade İzzeti (hayatı, edebi kişiliği ve Divanının tenkidli metni)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 4-10.

⁸⁷ A. Azmi Bilgin, "İzzetî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/564-565.

⁸⁸ Durmuş, "Muhibbî", 31/35.

⁸⁹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/9.

⁹⁰ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/10.

(Bakış) atıyor ve bakış fitnessine düşürüyor. (Sonra da) bana haber(ler)i sorarken göreceksin onu.

Hayalen düşünülmesi bile kendisini öfkeli edecektir (kadar) iffetli. Nerdeyse beni düşünmekten men edecektir.

Gözlerim onun gibisini görmedi, öyle ki gözleri(mi) aya muhtaç bırakmadı.

Fitnelerden kurtulmak umulur, gözleri siyahlıktan salim olursa.

Gazel temalı bu dizelerde sevgilinin bakışlarının çok etkili olduğu vurgulanmaktadır. Sevgili o kadar iffetlidir ki başkalarının hayaline girmekten bile rahatsız olmaktadır. Şaire göre sevgilinin yüzü çok parlaktır. Onu görünce aya bakmaya ihtiyacın kalmaz. Gözlerinin karalığı insanı fitneye düşürecek kadar koyudur.

el-Muhibbî, hocası hakkında pek çok methiyesinin olduğunu söyleyerek onlardan örnekler vermektedir. Yanına ilk geldiği zaman söylediği methiyenin bazı beyitleri şöyledir:⁹¹ [eṭ-Ṭavîl]

يَرِفُ بِهِ عُصْنٌ مِنَ الْحَمْدِ يَانِعٌ *** وَيَعْبُقُ مِنْ نَشْرِ الثَّنَاءِ فِيهِ نُدُّهُ
وَلَا تَعْتُرُ اللَّحْظَاتُ فِي بَابِ حَجْدِهِ *** بَعِيرٍ مَنَالٍ يَفْدَحُ الْعِزَّ زَنْدُهُ
أَدَّرَ عَلَى الْأَيَّامِ سَيِّئًا فَفَجَّرَتْ *** يَنَابِيعَ حَتَّى الصَّحْرُ أُعْشِبَ صَلْدُهُ

Kemale ermiş dal onda, hamdederek biraz kımlar. Onda övgünün yayılmasından dolayı, buhuru kokar buram buram.

Şerefının kapısında bakışlar bocalamaz. İstenmeden izzeti çıkar, çakmak taşı.

Günlerce bol bol akıttı ve pınarlar fışkırdı hatta kayanın sert tarafı bile yeşerdi.

Sembolik anlatımın yer aldığı bu beyitlere göre İzzetî'de şeref adeta bir çakmak taşı gibi çakmaktadır, o adeta övgü kokmaktadır. Ona gelen eli boş dönmez. O kadar cömerttir ki fışkıran pınarlarından sert kayalar bile yeşerir.

1.22. Abdülbâki Ârif Efendi⁹²

Muhtemelen 1043/1633'te Kasımpaşa'da doğmuş, 1125/1713'te İstanbul'da vefat etmiştir. Babası, Tersâne-i Âmire mahzen kâtibi Ammizâde Mehmed Efendi'dir (öl. 1082/1671). Şiirlerinde Ârif mahlasını kullanmıştır. Arapça kaynaklarda Ârif er-Rûmî ismiyle de zikredilmektedir. Medrese tahsilinden sonra, daha sonra şeyhülislâm olacak olan Memekzâde Mustafa Efendi'den (öl. 1066/1656) mülâzemet almıştır. Haremeyn evkafı kâtipliği, müderrislik, kadılık (Kahire vs.) kazaskerlik yapmıştır. Ârif Efendi'nin Arapça, Farsça, Türkçe şiir söyleyebilen, divan sahibi bir şair; kelâm, ahlâk, siyer gibi dinî ilimlerle sarf, nahiv ve belâgatta devrin önde gelen âlimlerinden biri olduğunda

⁹¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/12. Diğer örnekler 11-18. Sayfalar arasındadır.

⁹² Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, 3/297-298; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/362-363; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Değerli Türk Âlimi ve Güzel Sanatlar Üstadı Abdülbâki Ârif Efendi", *Belleten* 22/85 (1958); Ali Şahin, *Abdülbaki Arif Efendi (Hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divanının tenkidli metni)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 18-25.

kaynaklar birleşmektedir. Yazıyı Mehmed Tebrîzî'den öğrenerek zamanının İmâd'ı⁹³ kabul edilecek kadar iyi bir ta'lik hattatı olan Abdülbâki Efendi birçok murakka' ve kıta yazmış, kitap istinsah etmiştir. Ayrıca mûsikide ilim ve pratik bilgi sahibi olup besteler yapmış ve bu alanda da devrin üstatlarından biri kabul edilmiştir. "Hezârfen"⁹⁴ bir kişiliğe sahip olan Abdülbâki Efendi'nin edebiyat, sarf, nahiv ve ilm-i kelâma dair eserleri ile bazı tercüme ve şerhleri bulunmaktadır. Arapça ve Arap edebiyatı ile ilgili olanları şunlardır:

Muqaddime-i Ahlâk-ı Nâşırî Mu'arrebî: Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (öl. 672/1274) eseri olan *Ahlâk-ı Nâşırî*'nin mukaddime kısmının Farsçadan Arapçaya tercümesidir.

Ma'ne'l-bid'a: Arapça küçük bir risaledir.

İmru'ün ve nefsihû,⁹⁵ *el-Ma'rife ve'n-nekre*⁹⁶ ve *Risâle-i Lâm*: Nahiv ilmiyle ilgili Arapça risalelerdir.

Şerhu kaşide-i Abdullâh Pâşâ: Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın (öl. 1148/1735) Arapça bir kasidesinin şerhidir.

Ta'ribü Risâleti'l-İşâm fi'l-hakîkati ve'l-mecâz: İsmüddin el-İsferâyînî'nin (öl. 944/1537) *Risâle fi'ilmî'l-mecâz* adlı Farsça eserinin Arapça tercümesidir.

Tahmîs-i Kaşide-i Bânet Su'âd: Kâ'b b. Züheyr'in (öl. 24/645[?]) *Kaşide-i Bürde* adıyla da anılan şiirinin tahmîsidir.

Takdîmü mecelleti'r-râbia: Bu risalede müellifin bazı Arapça ve Türkçe yazıları bulunmaktadır.⁹⁷

el-Muhibbî, Ârif Efendi ile İstanbul'da birkaç kere, Dımeşk'ta ise iki kere görüşmüştür.⁹⁸ Ârif Efendi Kahire'ye kadı olarak tayin edilince el-Muhibbî'ye kadı naibliğini teklif ederek onu Kahire'ye çağırmış, böylece el-Muhibbî onun hizmetine girmiştir.⁹⁹

⁹³ Nesta'lik yazıyı güzelliğinin zirvesine ulaştıran Safevî hattatı İmâd-i Hasenî-i Seyfî (öl. 1024/1615). Bk. Ali Alparlan, "İmâd-i Hasenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/169-171.

⁹⁴ Kelime anlamı "bin sanat", yani pekçok ilimde derin bilgi birikimine sahip olan demektir.

⁹⁵ Bu eser üzerine yapılan bir çalışma için bk. Murat Sula, "Abdülbâki Ârif Efendi ve 'İmraan Ve Nefsehû' Adlı Eseri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 163-198.

⁹⁶ Bu eser üzerine yapılan bir çalışma için bk. Çiğdem Çam, *Abdülbaki Arif Efendi, Hayatı, Eserleri, 'Marife Ve Nekre' Risalesi'nin Tenkitli Metni* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁹⁷ Mustafa İsmet Uzun, "Abdülbâki Ârif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/195-198.

⁹⁸ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/17-18.

⁹⁹ Durmuş, "Muhibbî", 31/36.

el-Muhibbî, onun Arapça şiirlerinden örnekler vermektedir. Bu kasideler arasında naat, methiye,¹⁰⁰ dostluk şiiri gibi türler bulunmaktadır.¹⁰¹ Peygamber methiyelerinden birkaç beyit şu şekildedir: [eṭ-Ṭavîl]

مَتَى هَتَفْتُ بِالْجَنِّحِ وَرُقُ الْحَمَائِمِ¹⁰² *** أَنْارَتْ جَوَى قَلْبٍ مِنَ الْوَجْدِ هَائِمِ
سَقَى اللَّهُ سَاحَاتِ الْعَذِيبِ وَبَارِقِ¹⁰³ *** بِكَلِّ هُمُولِ الْوَدِّقِ أَوْطَفَ سَاجِمِ
إِذَا بَارِقُ شِمْتَاهُ مِنْ نَحْوِ بَارِقِ *** تَأَجَّجَ نَارٌ فِي الْحَشَا وَالْحَيَازِمِ¹⁰⁴
فَهَا أَنَا مَطْوِيُّ الضُّلُوعِ عَلَى الْجَوَى¹⁰⁵ *** إِلَى لَثَمِ هَاتِيكَ الرَّئِي وَالْمَعَالِمِ
أَلَا أَيُّهَا الْحَادِي تَرَفَّقْ بِمُهْجَتِي¹⁰⁶ *** وَبِالْيَعْمَلَاتِ الدَّامِيَاتِ الْمَنَاسِمِ¹⁰⁷

Ne zaman yeşil güvercinler kanatlarıyla kuğurursa, hasretten meftun olmuş kalbin yanıklığını aydınlatır.

Allah el-‘Uzeyb ve Bâriḳ’in ovalarını suya kandırsın, bardaktan boşanırcasına yağan bol yağmurlarla.

Bir şimşek çaktığı zaman Bâriḳ tarafından ona baktık (nereye yağmur yağacak diye). Bir ateş tutuştu, kalpte ve göğüste.

İşte ben, şu tepeleri ve dağları öpmeye hasretten kaburgaları bükülmüş...

Dikkat et, ey develeri sevk eden, gönlüme merhamet et! Tırnakları kanayan uysal, soylu develerle...

Bu şiirde kullanılan kelimeler ve ifade biçimleri, klasik Arap şiirindeki üsluplarla benzerlik arz etmektedir. Dolayısıyla şairin bu tür şiirleri, onun, klasik Arap edebiyatına hâkim ve o tarzda şiir söyleyebilecek kabiliyette olduğunu göstermektedir. İkinci beyitteki el-‘Uzeyb ve Bâriḳ gibi mekânlardan bahsetmek peygamber methiyelerinin geleneksel formatında bulunan unsurlardandır. Şiir tenkitçileri, peygamber methiyelerine Hicaz’daki bölgelerin anılmasıyla başlanması gerektiği

¹⁰⁰ İki methiyesi için yapılmış bir çalışma için bk. Celal Turgut Koç, “Abdülbâki Ârif Efendi ve İki Kasidesi Üzerine”, *Nüsha* 17/44 (2017), 107-126.

¹⁰¹ Muhibbî, *Nefhatü’r-Reyhâne*, 3/19-29.

¹⁰² *وَرُقُ الْحَمَائِمِ* ifadesi Endülüslü şair ve vezir İbn Zeydûn’un (öl. 463/1071) şiirinde geçmektedir. Bk. Ahmed b. Abdullah İbn Zeydûn, *Dîvânu İbn Zeydûn* (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-‘Arabî, 1994), 269.

¹⁰³ el-‘Uzeyb ve Bâriḳ Kûfe civarında bulunan iki yerin adıdır ve el-Mütenebbî’nin (öl. 354/965) şiirinde görülmektedir. Bk. Ebû’t-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Mütenebbî, *Dîvânu’l-Mütenebbî* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1983), 393.

¹⁰⁴ *الحشا والحيازيم* ifadesi el-Buhtürî’nin (öl. 284/897) şiirinde geçmektedir. Bk. el-Velîd b. Ubeyd el-Buhtürî, *Dîvânu’l-Buhtürî* (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1963), 1970.

¹⁰⁵ *مَطْوِيُّ الضُّلُوعِ عَلَى الْجَوَى* ifadesi el-Hâcirî’nin (öl. 632/1235) şiirinde görülmektedir. Bk. Hüsameddin İsa b. Sincer el-Hâcirî, *Dîvânu bülbüli’l-garâm el-kâşif ‘an lisâmi’l-insicâm* (Amman: Câmîatu’l-Betrâ el-hâssa, 2003), 268.

¹⁰⁶ *أَيُّهَا الْحَادِي تَرَفَّقْ بِمُهْجَتِي* ifadesi en-Nevâcî’nin (öl. 859/1455) şiirinde görülmektedir. Bk. “بوابة الشعراء - النواجي” (شمس الدين - بعيشك يا حادي ترفق بمهجتي”, *بوابة الشعراء* (2012).

¹⁰⁷ *الدَّامِيَاتِ الْمَنَاسِمِ* ifadesi el-Ferezdaḳ’ın (öl. 114/732) şiirinde görülmektedir. Bk. Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib el-Ferezdaḳ, *Dîvânu’l-Ferezdaḳ* (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1987), 619.

düşüncesindedirler.¹⁰⁸ Ârif Efendi bu şiiriyle önceki şairlerin izinden gitmiş ve genel kabulleri benimsemiş görünmektedir. Peygamber methiyeleri konusunda ana metinlerden biri haline gelmiş Bûsîrî'nin (öl. 695/1296 [?]) *Kaşîdetü'l-bürde*'sinde ele alınan konular yaklaşık olarak Ârif Efendi'nin bu kasidesinde de dikkati çekmektedir. Bunlar Hicaz'daki mekânlar, dağ, tepe, ağaç vs. coğrafi unsurlar, develeri sevk eden sürücüye seslenme, kervandaki develeri tasvir etme, Hz. Peygamber'in mucizelerinden bahsetme, ümit ve yakarış, dua ve niyaz gibi unsurlardır.¹⁰⁹ Ayrıca şekil açısından bir benzerlik olarak kafiye harfi (ر) de Bûsîrî'nin kasidesi ile aynıdır.

Buraya kadar Arap edebiyatına doğrudan bazı katkıları olan âlim ve edebiyatçılar ele alınmıştır. İstanbul merkezli Arap edebiyatına katkı sağlayan şairler olmakla birlikte Muhammed Emin ez-Zilevî (öl. 1241/1825-26) gibi Türk asıllı olup Osmanlı toprakları içindeki Arap beldelerinden birine göç ederek Arapça divan kaleme alan şairler de vardır.¹¹⁰ Türkçe söylenen şiirlerin ya da fikirlerin Arapça bir beyit halinde ifade edilmesi de dolaylı bir katkı olarak burada zikredilebilir. el-Muhibbî, Divan şairleri Riyâzî'den¹¹¹ (öl. 1054/1644) dört beyit; Nefî¹¹² (öl. 1044/1635), Vecdî¹¹³ (öl. 1071/1661), Nâilî¹¹⁴ (öl. 1077/1666), Mezâkî Süleyman Efendi¹¹⁵ (öl. 1087/1676) ve Nâbî'den¹¹⁶ (öl. 1124/1712) ikişer beyit; Fehîm-i Kadîm¹¹⁷ (öl. 1057/1647), Fasîh Ahmed Dede¹¹⁸ (öl. 1111/1699) ve Samî'den¹¹⁹ ise birer beyit Arapçaya çevirmiştir.

Sonuç

İstanbul merkezli Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde Arapçaya verilen önem sayesinde Arap asıllı olmayan pek çok edebiyatçı tarafından Arap dili ve edebiyatı alanına çeşitli katkılar sunulmuştur. Bu katkılar Arap dilinin grameri, edebiyatı ve belâğatı alanlarındadır.

Bu çalışmada ele alınan zaman diliminde, Arap edebiyatı sahasında ürünler ortaya koyan İstanbul merkezli şair ve ediplerin bulunduğu görülmüştür. Bu şair ve ediplerin yetişme sistemlerinde dikkat çeken husus, medreseden mezun olmak ve bir hocadan ki

¹⁰⁸ Ebû Bekr b. Alî İbn Hıccce, *Hizânetü'l-edebe ve gâyetü'l-erebe* (Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1987), 36-37; Mehmet Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)", *Marîfe* 7/1 (2007), 125.

¹⁰⁹ Mahmut Kaya, "Kaşîdetü'l-Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/568.

¹¹⁰ Ramazan Bezci, "Muhammed Emin ez-Zilevî, Edebî Kişiliği ve Şiirleri", *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 1/1 (2019), 53.

¹¹¹ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/126.

¹¹² Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/130.

¹¹³ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/131.

¹¹⁴ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/132.

¹¹⁵ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/134.

¹¹⁶ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/136.

¹¹⁷ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/133.

¹¹⁸ Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/138.

¹¹⁹ el-Emîr Yunus el-Mevşîlî. Bk. Muhibbî, *Nefhatü'r-Reyhâne*, 3/137.

genellikle bu bir kazasker ya da şeyhülislâm olmaktadır, mülâzemet almaktır. Daha sonra bunların müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi ilmi makamlarda görev aldıkları görülmüştür. Bu anlamda Osmanlı medrese sisteminin Arapça ve Arap edebiyatı tahsili konusunda başarılı olduğu görülmektedir. Bu sistemden pek çok nitelikli ilim adamının yetiştiği bir hakikattir. Özellikle kadılık görevi aldığında çoğunluğunun Halep, Şam, Kahire, Mekke gibi önemli Arap şehirlerinde görev yaptıkları dikkat çekmektedir. Gittikleri yerlerde Arap şair ve ediplerle ilmi ve edebi açıdan karşılıklı iletişim halinde olmuşlar ve bu durum onların Arapça ve edebiyatı açısından gelişmesini olumlu yönde etkilemiş görünmektedir. el-Muhibbî gibi bir Arap edebiyatçısının eserlerinde İstanbul ve çevresinde yetişen şair ve edebiyatçılara yer vermesi, bazılarının talebelik yapması, onlardan sitayişle bahsetmesi bu topraklarda Arap edebiyatına önem verildiğinin diğer bir kanıtıdır.

Söz konusu dönemde ortaya konulan edebi nesirler, icazetnamelerde, mektuplaşmalarda, takrizlerde ve dîbâcelerde görülen sec'ili metinlerdir. Bu metinlerde ediplerin hünerlerini sergileyerek kafiyeli bir tarzda edebi kelimeler kullanarak bol sanatlı, benzetmeli ve medih ifadelerinin yoğun olduğu cümleleri dikkat çekmektedir. Şiirlerde ise Arap edebiyatının genelinde olduğu gibi başta Hz. Peygamber'e methiye ve tevessül olmak üzere, ilim ve devlet adamlarını medh, kutsal yerleri ve ilmi eserleri tasvir, nasihat, içki ve tabiat tasviri, gazel, kardeşlik ve dostluk gibi temalar görülmektedir. İfade biçimlerinde Arap şairlerden çeşitli izler taşıyan şiirler arasında, bir Arap şairin dilinden dökülmüş gibi bir üslup taşıyan Abdülbâki Ârif Efendi'nin peygamber methiyesine vurgu yapılmalıdır. Nazım biçimlerinden tahmis ve taştîr gibi musammatlar dikkat çekmektedir. Osmanlı âlimleri Arap edebiyatı haricinde, Arapçanın sarfı ve nahvi alanında de çeşitli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bunlar, metinlerin daha iyi ve kolay anlaşılmasına yönelik şerh, haşiye ve ihtisar çalışmalarıdır. Ayrıca bazı âlimler Arapçaya çeviri yapmış ve bazıları eserini Arap dilini kullanarak yazmıştır.

Kaynakça

- Aktepe, M. Münir. “Esad Efendi, Hocasâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Alparslan, Ali. “İmâd-i Hasenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ‘Atâî, Nev’îzâde. *Hadâîku’l-hakâik fi tekmileti’ş-Şakâik*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Ateş, Süleyman. “Kutub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/498-499. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bezci, Ramazan. “Muhammed Emin ez-Zilevî, Edebî Kişiliği ve Şiirleri”. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 1/1 (2019).
- Bilgin, A. Azmi. “İzzetî Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/564-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Buhtürî, el-Velîd b. Ubeyd. *Dîvânu’l-Buhtürî*. 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Meârif, 3. Basım, 1963.
- Bursalı, Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i ‘Âmire, 1333.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Nakîbüleşraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çağlı, Adnan. *Vişnezade İzzeti (hayatı, edebî kişiliği ve Divanının tenkidli metni)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Çaldak, Süleyman. “Nergisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/560-562. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çam, Çiğdem. *Abdülbaki Arif Efendi, Hayatı, Eserleri, ‘Marife Ve Nekre’ Risalesi’nin Tenkitli Metni*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Doğu, Akile. *Nevzade Atayî’nin Hamse’si ve Resimleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Durmuş, İsmail. “Muhibbî, Muhammed Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/35-37. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ergin, Mehmet Mesut. “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri (1517-1798)”. *Marife* 7/1 (2007), 119-136.
- Ferezdağ, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib. *Dîvânu’l-Ferezdağ*. Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, 1. Basım, 1987.
- Gürbüz, Mehmet. “Hasibî, Güzelce Rüstem Paşazâde Hüseyin Efendi”. Erişim 20 Temmuz 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasibi-guzelce-rustem-pasazade>
- Ḥâcîrî, Hüsameddin İsa b. Sincer. *Dîvânu bülbülü’l-garâm el-kâşif ‘an lisâmi’l-insicâm*. Amman: Câmîatu’l-Betrâ el-hâssa, 2003.
- Ḥafâcî, Şehâbeddin. *Reyhânetü’l-elibbâ ve zehretü’l-hayâti’-d-dünyâ*. Mısır, 1. Basım, 1967.
- İbn Hicce, Ebû Bekr b. Alî. *Ḥizânetu’l-edeb ve gâyetu’l-ereb*. Beyrût: Dâr ve Mektebetu’l-Hilâl, 1. Basım, 1987.
- İbn Zeydûn, Ahmed b. Abdullah. *Dîvânu İbn Zeydûn*. Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-’Arabî, 2. Basım, 1994.
- İpekten, Halûk. “Atâî, Nev’îzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- İpekten, Halûk. “Azmîzâde Mustafa Hâletî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpekten, Halûk. “İsmetî, Mehmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İpekten, Haluk - Tekin, Şinasi. “17. Asır Şairlerinden İsmetî”. *Tarih Dergisi* 13/17-18 (1963), 103-118.
- İpşirli, Mehmet. “Abdurrahman Efendi, Kocahüsamzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/160. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. “Ahîzâde Hüseyin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. “Ebûsaid Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/281. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Mülâzemet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet. “Taşköprizâde Kemâleddin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- İpşirli, Mehmet - Uzun, Mustafa İsmet. “Bahâî Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Karaköse, Saadet. *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Kaya, Bayram Ali. “Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/245-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kaya, Bilge. *XVII. Yüzyıl Divan Şairi Mantki Ahmet Efendi ve Divançesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Kaya, Mahmut. “Kasidetü'l-Bürde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaya Yiğit, Bilge. “Mantkî Ahmed Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 2014. Erişim 23 Temmuz 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mantki-ahmed-efendi>
- Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fî meḥâsini 'ş-şi'ri ve âdâbihî ve naḳdih*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 5. Basım, 1981.
- Kesik, Beyhan. “Şeyhî, Seyyid Mehmed Allâme Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 2014. Erişim 22 Temmuz 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhi-seyyid-mehmed-allame-efendi>
- Koç, Celal Turgut. “Abdulbâki Ârif Efendi ve İki Kasidesi Üzerine”. *Nüşa* 17/44 (2017), 107-126.
- Muḥibbî, Muhammed Emîn. *Ḥulâşatu'l-eser fî a'yâni'l-ḳarni'l-ḥâdiye 'aşer*. 4 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Vehbiyye, 1284.
- Muḥibbî, Muhammed Emîn. *Nefḫatü'r-Reyhâne ve reşḫatü tîlâ'i'l-ḥâne*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, ts.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin. *Dîvânü'l-Mütenebbî*. Beyrût: Dâru Beyrût, 1983.
- Öztürk, Mustafa. “Allâme Şeyhî Efendi'nin Kudüs Temalı Şitâiyyesi veyahut 'Karlar İçinde Bir Kudüs Tasviri'”. *Milel ve Nihal*, 107-141. <https://doi.org/10.17131/milel.584979>

- Pakalın, Mehmed Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 4 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Pala, İskender - Kılıç, Filiz. “Musammat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Parlak Dönmez, Betül. *Eğirdirli Şeyhi Mehmed Efendinin Divanı'nın incelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Sâmi, Şemseddin. *Ķâmûsu'l-a'lâm*. İstanbul: Me'ârif Nezâreti, 1314.
- Sula, Murat. “Abdülbâki Ârif Efendi ve ‘İmraan Ve Nefsehû’ Adlı Eseri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 163-198.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Ali. *Abdülbaki Arif Efendi (Hayatı, eserleri, edebi kişiliği ve divanının tenkidli metni)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Şensoy, Sedat. *Veysi ve Eseri Merace'l-Bahreyn*. İstanbul: Detay, 2010.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Veķâyi'u'l-fudâlâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Tuğluk, İbrahim Halil. “Ünsî, Abdüllatif”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 2014. Erişim 26 Temmuz 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/uns-abdullatif>
- Uludağ, Erdoğan. *Şeyhülislam Bahayî Divanı: İnceleme - karşılaştırmalı metin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Uyan, Ömer. *Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki inşa (emir, istifham, temenni, nida) ifadelerinin belagat ilmine göre incelenmesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Abdülbâki Ârif Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/195-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Ganîzâde Mehmed Nâdirî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/355-356. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Değerli Türk Âlimi ve Güzel Sanatlar Üstadı Abdülbâki Ârif Efendi”. *Belleten* 22/85 (1958).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Yazar, Sadık. “XVII. Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi”. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları* 2/3 (2007), 586-605.
2012. “بوابة الشعراء. بوابة الشعراء - النواجي شمس الدين - بعيشك يا حادي ترفق بمهجتي”. Erişim 01 Ağustos 2022. <https://poetsgate.com/poem?pm=116346>.